

GELİŞİM ERZURUM

Yıl 6 | Sayı 29 | Ocak 2024 | 90 TL | ISSN 2757-5020

**Mal, mülk insan ne varsa su aldı, götürüverdi
O giden kalabalıklardan küçücük bir çocuk kalıverdi.**

Pervin İtisami

Nihat Kılıçoğulları

ISSN 2757-5020

9 770275 750207

içindekiler

02 Tortum'dan Gelen Işık:
Tortum Elektrik Santralî'nin
Kısa Hikayesi
Prof. Dr. Murat KÜÇÜKÜĞURLU

08 Camiamızda İz Bırakanlar-3:
Av. Abdürrahim AYDINOĞLU
Av. Sadrettin HAŞILOĞLU

10 Mübadillerin Hal-i Perişanlıklarının
Meclis Konuşmalarına Yansıması
Muhammed KAYA

12 Bir İnsan/ Bir Dünya Yiğit Çelebi ile
Oyunculuk Üzerine...
Muaz ERGÜ

18 Yalçın Koç'un Anadolu Mayasına
İlişkin Düşünceleri
Prof. Dr. Lokman TURAN

21 Arafta Kalmış Bir Modernleşme
Hikayesi: Türk Modernleşmesi
Prof. Dr. Mevlüt ÖZBEN

24 Erzurum'da Amerikan Protestan
Misyonerleri ve Türk Milliyetçileri
Yılmaz KUŞKAY

31 19. Yüzyıl Osmanlı Kamusal
Mekânlarına Bir Örnek: Manastır Kerim
Paşa (Dömeke) Bahçesi
Neval KONUK HALAÇOĞLU

37 Neden Türk Altay Felsefesi?
Mehmet DAĞISTANLI

GELİŞİM ERZURUM

Palandöken Gelişim
Derneği'nin yayın organıdır.

ISSN: 2757-5020

YIL 6 | SAYI 29
Ocak 2024 | 90 TL

İmtiyaz Sahibi

Lokman LOKMACI
Yazı İşleri Sorumlusu
Numan ÜN
Sayfa Tasarımı

Alfabe
MEDYA

İletişim

Solakzade Mahallesi
2. Marketler 13. Çarşı Sokak
Palandöken/Erzurum
0 (530) 544 76 72

Instagram Facebook Twitter

gelisimerzurumdersisi

Baskı & Cilt

BERİKAN OFSET MATBAA
Gersan Sanayi Sitesi
Yenimahalle/Ankara

Matbaa Sertifika
Numarası

47109

© Her hakkı saklıdır.

Bu dergide yer alan yazı, makale, şiir ve fotoğraflar elektronik ortamlar da dahil olmak üzere yazılı izin olmaksızın kullanılamaz.
Kaynak gösterilerek alıntı yapılabilir. Yayımlanan eserlerin tüm mesuliyeti yazarlarına aittir.

TORTUM'DAN GELEN IŞIK: TORTUM ELEKTRİK SANTRALİ'NİN KISA HİKAYESİ

Prof. Dr. Murat KÜÇÜKUĞURLU

Tortum Şelalesi'nden elektrik üretme fikri, Osmanlı Döneminin sonlarından itibaren dillendirilmişti. 1896'da Erzurum Belediye Tabibi olarak göreve başlayan ve ardından Erzurum Sağlık Müdürü olarak uzun süre memlekete hizmet eden Doktor Şerif Bey, I. Dünya Savaşı öncesinde hazırlanmış olduğu kitapta, Tortum Şelalesi hakkında şunları yazmıştı:

*“Mezkûr şelâlenin Anadolu Vilayât-ı Şahânesinin hiçbirinde emsâline tesâdüf etmek mümkün değildir. Bu cihetden işbu şelâleden istihsâl edilecek elektrik bilâ-mübâlağa vilâyetin her bir ihtiyacât-ı cereyânına kâfi derecededir.”*¹

Bu dönemde Tortum Şelalesi'nden istifade etmek mümkün olmadı.

Osmanlı döneminin sonlarında Erzurum'daki birkaç un fabrikasında mazot ve benzinle çalışan motorlar kullanılma-

ya başlanmıştı. Değirmenler bu motorlarla çalıştırılmaktaydı. Erzurum şehri elektrikle Rus işgali döneminde tanıştı. I. Dünya Savaşı sırasında 1916'da şehri işgal eden Ruslar, Erzurum'a çok sayıda elektrik motorları getirdi. İşte bu motorlarla şehirdeki bazı binalar ve elektrikle aydınlatıldı. Buna dair bilgiyi, Erzurum Lisesi Tabii İlimler Muallimi Hüseyin Hüsnü Bey tarafından kaleme alınan ve Sebilürreşad Mecmuası'nın 21 Mart 1921 tarihli sayısında çıkan “Erzurum Mektubu” isimli yazıdan öğreniyoruz:

*“Ruslardan kalma elektrik makineleri vesaire de pek mebzul. Şehir Ruslar zamanında elektrikle tenvir edilirken (aydınlatılırken) elyevm (gaz motorunda kullanılan) gazın okkası yüz kuruşa...”*²

Milli Mücadele dönemi ve Cumhuriyet'in ilk yıllarında,

şehirdeki bazı binalar basit elektrik motorlarıyla aydınlatılmaktaydı. Bu dönemde, milli ekonomi anlayışının bir sonucu olarak, su ve kömür gibi yerli kaynaklardan elektrik üretmek için bazı adımlar atıldı; fakat bunlardan bir sonuç alınmadı.

Cumhuriyet döneminde ilk kez 1930'ların ortalarında Tortum Şelalesi ciddi bir şekilde gündeme geldi. 1938'de Tortum Şelalesi'nden elektrik üretimiyle ilgili ilk etütler yapıldı.³

Tortum Şelalesi'ni tetkik etmek üzere Haziran 1938'de üç mühendisten oluşan bir heyet Erzurum'a geldi. Heyetin yaptığı ilk etütlere göre, şelâleden 40.000 beygir kuvvetinde elektrik elde edilebilecekti. Bu kuvvetten tamamen istifade edilmesi halinde elde edilecek elektrikle birçok fabrikaları işletmek kabil olabileceği gibi Erzurum ve civar vi-

1 Doktor Şerif Bey, Erzurum Vilayeti Sıhhi ve İctimai Coğrafyası, Hazırlayan: Murat Küçükkuşurlu, Trabzon, 2008, s.130.

2 “Erzurum Mektupları”, Sebilürreşad Mecmuası, Cilt: 19, Adet: 472, 21 Mart 1337, s.37.

3 Mümtaz Faik Fenik, “Erzurum'dan Küçük Notlar: Su-Elektrik”, Ulus Gazetesi, 3 Mart 1942.

layetlerin de bütün ihtiyaçları temin edilebilecekti.⁴

Zikredilen mühendisleri tarafından İktisat Vekaleti'ne verilen raporlara göre, elektrik üretiminin 3 milyon liraya gerçekleşebileceği anlaşılmıştı. Yine aynı yıl Vali Vekili Hilmi Balcı, Müteahhit Mustafa Topçu ve bazı kişilerle Şelaleye gitmişti. Taşhan'daki elektrik santralini kurmuş olan Mustafa Topçu, şelaleden elde edilecek elektrikten 100-150 km.lik bir sahayı istifade ettirmek için kurulacak bir fabrikanın 1.5 milyon liraya yapılabileceğini tespit etmiş ve bu durum derhal Nafia Vekaleti'ne bildirilmişti. Vekalet Mustafa Topçu'nun bu müracaatını kabul edince incelemelere başlanmıştı. Bu incelemeler 1939 yılı içinde devam etmiştir. Bu arada, Erzurum'a gelme sözü veren Cumhurbaşkanı İnönü'ye bu işin arz edilerek, kendisinden yardım istenmesine karar verilmiştir. Fakat bu teşebbüsten bir sonuç alınmamıştır.⁵ 1940'larda Nafia Vekaleti bu konuyla ilgilenmeye başlamıştır. Bu tarihlerde Erzurum'da bulunan Necip Fazıl Kısakürek, konu hakkında Son Telgraf Gazetesinde bir yazı kaleme almıştır. Yazı şöyledir:

“Tortum Şelalesi Nafia Vekilliğinin gözüne çarpmış. Burada büyük bir elektrik santrali kurup Erzurum ve civarına elektrik cereyanı vermek düşünülmüştü. Şelaleden temin edilebilecek kudret 50.000 beygirlik. Muazzam bir kudret. Bütün İstanbul'un bütün elektrik cereyanını temin eden kudrete müsavi.

Sayın Vatandaş Tortum Şelalesi ile Erzurum'u ışıklandırma ve kalkındırma Derneğine Üye ol...

Sayın Üyelerimizin Dikkatine
Şimdilik Tahsildar tutmamıza imkân hasıl olmadığından, Sayın Üyelerimizin senelik taahhütlerinin aşağıdaki adreslere makbuz mukabili bırakmaları rica olunur.

Şelale Derneği

Adresler:

*Sebahattin Solakoğlu Mağazası
Eczacı Memet Yazıcı
Sadık Oltuligil
Fotu Fuat*

Gereken tesislerin yapılabilmesi, sulh fiyatlarına göre 6 milyon Türk lirasına bağlı. İnsan bu haberi duyunca, birden bire mes'ut oluyor, değil mi?

Fakat ben bu haberden birden bire mes'ut olmadım; ve onu bana bildiren müteahhise bir dikkat ve itirazda bulundum. Dedim ki:

-Pek güzel, pek güzel amma, Erzurum'da şimdiki elektrik istihsal kudreti sadece 200 beygirlik bir (Dizel) motorundan ibaret. Bu motor iyi ve kötü bütün Erzurum'u idare ediyor. Buraya 50.000 beygirlik bir istihsal kudretine göre bir cereyan getirilince, sadece getirilmiş olmakla hiçbir şey ifade etmez; aynı zamanda kendisine göre, kendisiyle mütenasip bir istihlak (tüketim) manzumesine malik olmazsa, hatta gülünç bir netice doğurur... Dava bu cereyanı Erzurum'a getirdikten sonra Erzurum'da ona göre de

bir iş ve faaliyet zemini kurmak, yani muazzam bir sanayi manzumesi tesis edip, hem vapuru, hem de onun seferini ve yolcularını bir arada temin etmek değil midir?”⁶

Necip Fazıl bu yazdıklarında son derece haklıdır. Çünkü bu yazının kaleme alındığı 1943 yılı itibarıyla sanayi tesisi olarak askeriyeye ait Silah Fabrikası, Baltacıoğlu Deri Fabrikası ve Doğu Kiremit Fabrikası dışında herhangi bir tesisten bahsetmek mümkün değildir. 1940'ların sonuna doğru özel sektör tarafından Aziziye ve Palandöken gibi birkaç un fabrikası açılmıştı. Bunların dışında elektrikle çalışan 8 büyük marangoz atölyesi, motorlu vasıtaların tamirini ve bazı yedek parçalarını yapan 4 tamir atölyesi mevcuttu.⁷

Tortum Elektrik Santrali gerçek anlamda Demokrat Parti döneminde ele alınmış ve ne-

⁴ Doğu, 22 Haziran 1938.

⁵ Erzurum, 31 Temmuz 1939; Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, “Tortum Şelalesi Elektrik Şirketi ve Erzurum'da Hayat ve İktisadiyat Üzerine yapacağı Tesirler”, 1946 Erzurum Başak Gecesi, s.29.

⁶ Kısakürek, Çerçeve: Tortum Şelalesi”, Son Telgraf, 3 Mart 1943.

⁷ Murat Küçükogurlu, Erzurum Ticaret ve Sanayi Odası, Erzurum, 2023, s.187.

Temel böyle atıldı.. Doğrusya 1 Mayıs'da Şellâleden cereyan da geliyor. Fakat cereyan geldiği gün, Şehir Şebekesinin tamamen değişme zarureti hasıl oluyor. Bu iş bari yılan hikâyesine dönmeye...

ticelendirilmiştir. Bu dönem Erzurum'un yeni sanayi tesislerine kavuştuğu bir dönemdir. DP iktidarının sona erdiği 1960 yılına kadar Et Kombinasi, Şeker Fabrikası, Pasinler Tuğla Fabrikası, Yem Fabrikası ve Atatürk Üniversitesi gibi büyük kurum ve kuruluşlar ortaya çıkmış ve bunların ciddi bir elektrik ihtiyacı hasıl olmuştur.

Bu dönem aynı zamanda şehrin nüfusunun hızlı bir şekilde artış gösterdiği dönemdir.

Erzurumlular, Tortum Elektrik Santrali hakkında önemli bir teşebbüste bulunmuşlar ve bir dernek kurmuşlardır.

Tortum Şelalesi ile Erzurum'u Aydınlatma ve Kalkındırma Derneği, 17 Mayıs 1950'de, Erzurum milletvekillerine gayelerini anlatmak için toplantı yapmışlardır. Dernek Başkanı Sebahattin Solakoğlu, derne-

ğin tarihçesini ve gayelerini anlatarak bu davayı ele almalarını ve dört sene zarfında Tortum Şelalesi yapılmazsa Erzurum'a gelmemelerini söylemiştir.⁸

7 Ekim 1950 Cumartesi gecesi Tortum Şelalesi Derneğinin teşebbüsü ile şehir kulübünde bir toplantı yapılmıştır. Yapılan müzakereler sonunda Tortum şelalesinden Erzurum'a elektrik getirilmesi için bir şirketin kurulmasına karar verilmiştir. Hükümet bu şirkete 4 milyon liralık bir hisse ile katılmayı kararlaştırmıştır. Şirketin statüsünü tespit için belediye Başkanı Şevket Arı, Dernek Başkanı Solakoğlu, İş ve Ziraat Bankası Müdürleri, Fabrikatör Cevat Ilıcalı ve Mustafa Keskiner'den oluşan bir komisyon seçilmiştir. Erzurum'un tanınmış simalarından

Ziya Soylu, Cumhuriyet Caddesi'nde Foto Bingör'ün bitişiğinde 25-30 000 lira değerinde olan iki evini Tortum Şelalesi ile Erzurum Işıklandırma ve Kalkındırma Derneği'ne bağışlamıştır. Soylu'nun bu davranışı, 5 000'e yakın üyesi olan derneği sevindirmiştir.⁹

Bu arada, Tortum Şelalesi'nden elektrik üreterek Erzurum ve havalisinin elektrik tüketimini mümkün olduğu kadar kolay ve ucuz fiyatla karşılamak işiyle uğraşmak üzere merkezi Erzurum'da olmak üzere 50 yıl süreyle ve 1 milyon Türk lirası sermaye ile Tortum Şelalesi Hidroelektrik Anonim Ortaklığı'nın kurulmasına Bakanlar Kurulu'nun 17.4.1951 tarihli toplantısında izin verilmiştir.¹⁰

Cumhurbaşkanı Celal Bayar ve Başbakan Adnan Menderes'in 1950'deki Erzurum ziyaretinde gündeme gelen Tortum elektrik tesisatı için 1951 bütçesine 1.000.000 liralık tahsisat konulmuştur. Bu tahsisat, Erzurum milletvekillerinin gayretiyle daha sonra 2.000.000 liraya çıkarılmıştır.¹¹

Tortum Elektrik santrali projesinin tatbikatına 1951'de Erzurum Belediyesi adına İller Bankası tarafından başlandı ve tesisat 1 Ağustos 1952'de ihale edildi.¹² Fakat projenin bölgenin jeolojik şartlarına uygun olmayan kısımları, faaliyetlere başlandıktan sonra tespit edildiği için, önemli oranda değiştirildi ve iş uzadı. Özellikle yabancı malzeme satıcılarıyla yapılan yeni anlaşmalar

8 Yeni Erzurum, 18 Mayıs 1950.

9 Yeni Erzurum, 25 Ekim 1950.

10 Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), 030.18.1.2.125.32.1.

11 Rıfka Salim Burçak, On Yıllık Anıları (1950-1960), s.59-60.

12 İller Bankası Çalışmaları, 1945-1953, s.6.

nedeniyle iş oldukça pahalıya geldi. İlk proje tatbik edilemediği için, masraflar da önemli oranda arttı. 1957 yılına gelindiğinde; santralin büyük inşaat ve tesisatı, transformatörler ve Erzurum şehrinin birinci plandaki elektrik şebekesinin 17 milyon liraya mal olacağı ve 1958'de tamamlanacağı hesaplanmıştı. Santralin projesi iki kademede yapılmak üzere düzenlenmişti. Birinci kademe 10.500, ikinci kademede 16.000 kilovat elektrik üretimi planlanmıştı.¹³ 1960 yılına gelindiğinde, santralin inşaat masrafı 30 milyon lirayı geçmişti. Santralin tamamı ise 52 milyon liraya mal olacaktır.¹⁴

Bu arada, şehrin elektrik şebekesini Tortum Santrali'nden gelecek elektrığe göre düzenlemek için 1953-55 yılları arasında bazı çalışmalar yapıldı. Yeni elektrik şebekesinin ihalesi 1953 yılında yapılırken, abonelerin tesisatları gözden geçirilmeye başlandı. Tesisatlarını fenni usullere ve talimatlara göre düzenlemeyen abonelerin elektrikleri kesildi. Şebekenin yenilenmesi sırasında yaklaşık 15 yıl önce yapılan eski şebekedeki malzemenin önemli oranda yandığı veya bir şekilde çürüdüğü görüldü. Bunun nedeni, şebekenin noksan olmasından ziyade, abone branşman ve kolonlarının bozuk veya gayri fenni olmasıydı. Yapılan sıkı takip neticesinde 1955 yılı sonlarına kadar şehirdeki 4.000 abonenin %80'i kolonlarını yeniledi. Yeni şebekenin yapımı yaklaşık 1.000.000 liraya mal olmuştu.¹⁵

İŞTE BÖYLE GİDİLDİ: Dokuz yıldan beri Erzurum'un beklediği Tortum Hidro-Elektrik santralının ikmalî bu gidişle daha yıllarca devam edecek. Fakat, temel atma merasimine yukarıdaki resimde görüldüğü gibi, başta Başvekilimiz olmak üzere sür'atle gidildi. Sür'atle inşaat başlandı..... Gerisi malûm... Temel atma merasiminde gösterilen hassasiyet, inşaatın ikmalinde de gösterilse idi, ne iyi olurdu?.. Amma gösterecek kim?.....

Tortum Elektrik Santrali yapımının uzaması, şehirde ciddi eleştiri konusu oldu. 11 Kasım 1959 tarihli Hürsöz Gazetesinde, Başvekil Adnan Menderes'in temel atma merasimi için Tortum'a gidişinin fotoğrafı verilerek altına şunlar yazılmıştı:

“Dokuz yıldan beri Erzurum'un beklediği Tortum Hidroelektrik Santrali'nin ikmalî bu gidişle daha yıllarca devam edecek. Fakat temel atma merasimine yukarıdaki resimde görüldüğü gibi, başta Başvekilimiz olmak üzere sür'atle gidilmisti. Sür'atle inşaat başlandı. Gerisi malûm... Temel atma merasiminde gösterilen hassasiyet inşaatın ikmalinde gösterilse idi ne iyi olurdu...”

Nihayet 1959 yılının sonlarına gelindiğinde, Tortum Elektrik Santrali işi son safhasına geldi. Böylece Belediye Başkanı Edip Somunoğlu, Tortum Elektrik

Santrali'nden 1 Mart 1960 tarihinde Erzurum'a tek türbinle elektrik verileceğini müjdeledi. Fakat bu mümkün olmadı. Gecikmenin temel nedeni şehir elektrik şebekesinin tam anlamıyla bitirilememesiydi.¹⁶

Adnan Menderes'in Başbakan olduktan hemen sonra gerçekleşen Erzurum seyahati sonrasında hükümet tarafından programa alınan Tortum Elektrik Santrali, DP iktidarının 10. Yılında Mayıs 1960'ta işletmeye açıldı.

Başlangıçta sadece Erzurum şehrine elektir veren Tortum hidroelektrik santrali 1960'ta iki ünite ile işletmeye açılmış ve şehre tecrübe mahiyetindeki ilk elektrik 4 Mayıs gecesi verilmiştir. Bu tarihte elektriğin kilovatını 75 kuruşa alan halk, bundan sonra daha az elektrik ücreti ödemeye başlayacaktır.¹⁷

13 Şevki Erker, "Erzurum'da Üç Buçuk Senenin Muhtasar Hesabı 10", Demokrat Erzurum, 4 Kasım 1957; Böylece, başlangıçta 2.000.000 liraya mal olacağı düşünülen ve buna göre planlanan Tortum Elektrik Santralının maliyeti her geçen yıl artmış ve 1960'a gelindiğinde Erzurum Belediyesi'ne yaklaşık 50.000.000 lira borç yüklemiştir. Böylece Erzurum Belediyesi, İller Bankası'na yıllık 8.000.000 lira anapara ve faiz borcu ödeme durumuyla karşı karşıya kalmıştır. Hürsöz, 29 Kasım 1961.

14 Hürsöz, 1 Kasım 1962.

15 Hakimiyet, 5 Eylül 1955.

16 Hürsöz, 4 Mayıs 1960.

17 Erzurum, 5 Mayıs 1960;

Aslında Başbakan Adnan Menderes'in de katılımıyla yapılacak büyük törenlerle hizmete sokulması planlanan bu santral, 27 Mayıs İhtilali'nin gerçekleşmesi üzerine sessiz sedasız hizmete girmiştir.¹⁸

Tortum Elektrik Santrali'nden elektrik üretilerek Erzurum şehrine verilmesi, Erzurum için adeta bir devrim olmuştu. Yaklaşık 40 yıldır basit elektrik motorlarına mahkum olan ve çok cüzi bir kısmı bu nimetten yararlanan Erzurum, bu sayede bol miktarda elektriğe kavuşmuştu. Santralin yapılışından önce elektrik motorlarından 1.800 kilovat saat civarında elektrik üretilirken, Santral'in devreye girmesiyle birlikte sarfiyat 4.000 kilovat saatin üzerine çıkmıştır.¹⁹

Tortum Santrali'nin devreye girmesinden sonraki üç yıl

içinde elektrik abonesi sayısı 10.000'i geçmişti. Buna rağmen hanelerin yarısından fazlası hala elektrikten mahrumdu.²⁰ 1966 yılına gelindiğinde ise, şehirdeki yaklaşık 18.000 evin 11.000'i elektrik abonesiydi.²¹

1 Ocak 1961'den itibaren geçerli olacak yeni tarifeye göre; meskenlerde elektriğin kilovatı 75 kuruştan 31 kuruşa inmişti. Ayrıca ticarethanelerde 36 kuruş, sanayi cereyanının kilovatı da 23 kuruş olarak belirlenmişti. Böylece elektrik ücretlerinde ciddi bir indirimle gidilmiştir.²² Bu tarihte üretilen elektriğin önemli bir kısmı kullanılmadığı için böyle bir indirime gidilmiştir. Aynı zamanda evlerde elektrikli soba ve ocak gibi araçların kullanımı ilk kez bu dönemde gündeme gelmiştir.²³ Sonuçta Santral'in yapılmasından önce elektrik çok pahalı olduğu için

bundan yeterince istifade edemeyen halk, şimdi bol ve ucuz elektriğe kavuşmuştu. 1962 yılının sonlarında Erzurum'daki evlerin yaklaşık üçte biri elektrikli ısıtıcı kullanmaktaydı.²⁴

Diğer taraftan Tortum Hidro-elektrik Santralinin yapılması, Erzurum Belediyesi'ne oldukça pahalıya mal olmuştur. Bu iş için 20 yıllık faiziyle birlikte İller Bankası'na yaklaşık 70.000.000 lira borçlanılmıştır.²⁵

Tortum Santralinde ilk etapta devreye sokulan tek türbinden 6.000 kilovat şehre verilmeye başlanmıştı.²⁶ Tortum Elektrik Santrali'nde başlangıçta 4 ünite yapılacaktı. Buna rağmen öncelikle 2 türbin monte edilmiştir. Bu iki türbinin gücü 15760 PS idi. Bu haliyle 1960'ta işletmeyle açılmıştı. Bununla birlikte ikinci türbin kısa süre sonra arızalanmış ve tamir için Almanya'ya gönderilmişti.²⁷

Tortum Elektrik Santrali'nden gelen elektriğin şehre dağıtılması için Kavak Kapı Santral Binası'nın yanına bir tevzi evi (indirici ve dağıtıcı merkez) yapıldı. Fakat buradaki kablo tesisatının yetersiz oluşu nedeniyle, sonraki aylarda şehre tam voltaj verilemedi. Şehir tevzi şebekesi ancak 1961 yılında

18 Alyanak, Belediye Başkanları, s.63; Aslında büyük törenlerle ve Başbakan Adnan Menderes'in katılımıyla Erzurum'un kurtuluş günü olan 12 Mart'ta açılması planlanan Tortum Elektrik Santrali, belirtilen tarihte açılmamış, bir süre sonra ihtilalin gerçekleşmesi üzerine sade bir törenle hizmete girmiştir.

19 Hürsöz, 1 Kasım 1962; 1960 yılına gelindiğinde belediyenin santrallerinde 7 adet elektrojen dizel motor bulunmaktaydı. Bunlardan Taşhan Santrali'ndeki 4 motordan 750, Mahallebaşı Santrali'ndeki 2 motordan 300 kilovat elektrik üretilmekteydi. Et Kombinasi'nden ise 400 kilovatluk elektrik satın alınmaktaydı. Böylece 1960 yılında şehir halkına, resmi binalara ve iş yerlerine 1.450 kilovat elektrik verilmekteydi. Belirtilen yıl içerisinde Adana'dan yeni bir motor alınarak Kavakkapı'da yapılan santrale konulmuştu. Böylece 1.800 kilovat elektrik üretilmeye başlanmıştı. Serhat, 18 Ocak 1960; Hürsöz, 11 Şubat 1960.

20 Arıkan, Erzurum Şehrinin Ekonomik Esasları, s.90.

21 Marcel Bazin, "Erzurum: Un Centre Régional en Turquie", Revue Géographique de l'Est, tome 9, n°3-4, Juillet-décembre 1969, s.291.

22 Serhat, 15 Aralık 1960; Hürsöz, 15 Aralık 1960.

23 Millet'in Sesi, 1 Aralık 1960.

24 1960'ların başında Santral'in ancak bir türbini çalıştığı halde 6.000 kilovat saatlik bir enerji üretilmekteydi. Bunun 2.000 kilovatı, şehir şebekesinin eksikliği yüzünden havai hatlarda ve bağlantı yerlerinde kaybolmaktaydı. Bu kaybın önlenmesi için direkler üzerinden geçen tellerin toprak altına alınması gerekiyordu. Bunun için de 4.5 milyon liraya ihtiyaç vardı. Hürsöz, 1 Kasım 1962.

25 1960'ların ortalarında bu kadar yükün altına giren belediyenin en büyük korkusu, Tortum Gölü ve çevresinin erozyon bölgesi olması dolayısıyla, santrale zarar gelmesidir. Belediye başkanlık makamı, bu tehlikeyi en aza indirmek için, aynı tarihlerde sık sık ilgili makamlara başvurmuş ve santral civarının orman rejimine aldırılmasını talep etmiştir. Köy Hizmetleri Arşivi, 27 Nolu İskan Dosyası, Belge No: 6495, 7 Aralık 1965 tarihli belge.

26 Millet'in Sesi, 16 Mayıs 1960.

27 1960'ların başında sadece bir türbini çalışan Santral, aslında dört türbinli olarak inşa edilmişti. 1962 yılında, arızalı olan Santral'in ikinci türbini Almanya'da tamir edilmekteydi. Diğer iki türbinin ise montesine çalışılmaktaydı. Bu dört türbinin çalışması durumunda Santral'den 24.000 kilovat saatlik enerji elde edilebilecekti. Hürsöz, 1 Kasım 1962.

yenilendi ve şehre tam olarak elektrik vermeye başlandı.²⁸

Tortum'dan bu suretle bol miktarda elektrik enerjisinin gelmesi üzerine, belediyenin yıllardan beri kullandığı dizel motorlara artık ihtiyaç kalmamıştı. Bu motorların bir kısmı, yedek olarak tutulmuş bir kısmı ise sonraki dönemde ihtiyacı olan ilçelere vermeye başlandı. Bunlardan birisi Aşkale Belediyesi'ne satılmış ve böylece Aşkale'de bir elektrik santrali kurulmuştu. Santralin açılışı 17 Ocak 1961'de törenle açılmış ve böylece Aşkale elektriğe kavuşmuştu.²⁹

1965 yılına gelindiğinde Tortum Elektrik Santrali'ndeki 2 adet 7.000 MVA.lık türbin jeneratör grubundan 98 km.lik havai hatla Erzurum'a elektrik alınmaktaydı. Bu elektrikten Erzurum şehri ile birlikte şehre 15 km. uzaklıktaki Ilıca Kasabası istifade etmekteydi. Ayrıca Hasankale de Tortum Elektrik Santrali'nden elektrik almaktaydı.³⁰ Aynı yıl, şehrin yakınındaki köylere de elektrik vermeye başlanmıştı. Mesela Ocak 1965'te şehre 1 km. mesafedeki Kân (Dadaş) Köyü'ne Tortum Elektrik Santrali'nden elektrik verilmişti. Belirtilen tarihte sadece köy okuluna, camiye ve bir gazinoya elektrik bağlanmıştı. Diğer evler elektriği kullanabilecek altyapıya sahip olmadığı için, buralara elektrik verilememişti.³¹

Bu arada 1970 yılına gelindiğinde, ürettiği elektriğin bir kısmı boşa giden Tortum

Elektrik Santrali'nden Erzurum'un bütün ilçelerine ve Karadeniz Bölgesi'ne elektrik verilmesi kararlaştırılmıştır. Bu tarihe kadar Santral'den Erzurum ile Hasankale, Dumlulu, Ilıca, Aşkale ve Karabıyık'a elektrik verilebilmiştir. Şimdi ise 8.400 kilovat olan Santral'in gücünün 15.200 kilovata çıkarılarak yukarıda belirtilen yerlere de elektrik verilmesi için çalışmalara başlanmıştır. Böylece Tortum Elektrik Santrali'nin Türkiye'de en çok elektrik üreten santral haline getirilmesi planlanmıştır.³² Sonuç olarak toplam dört türbinle gücü 36.760 PS'ye yükseltilen Elektrik Santrali bu haliyle 29 Şubat 1972'de hizmete sokulmuştur.³³

Diğer taraftan belediye meclisinin 8 Nisan 1972 tarihli toplantısında, Tortum Hidroelektrik Santrali ile buradaki lojman vesair tesislerin ve 98 kilometrelik havi hattında Türkiye Elektrik Kurumu'na devri kabul edilmiştir.

Böylece, belediyenin bin bir güçlkle yaptırdığı Tortum Hidroelektrik Tesisleri, kanun gereğince yok pahasına belediyenin elinden alınmış ve belediye 1976 yılına gelindiğinde Türkiye Elektrik Kurumu'na 60 milyon lira borçlu hale gelmiştir. Belediyenin her gün biraz daha artan bu borcu ödemesi imkansız hale gelmiştir.³⁴

KAYNAKÇA

"Erzurum Mektupları", Sebilürreşad Mecmuası, Cilt: 19, Adet: 472, 21 Mart 1337. 1973 Erzurum İl Yıllığı.

Alyanak, Kemal, Belediye Başkanları (Yayınlanmamıştır).

Arıkan, Osman, Erzurum Şehrinin Ekonomik Esasları, s.90.

Bazin, Marcel, "Erzurum: Un Centre Régional en Turquie", Revue Géographique de l'Est, tome 9, n°3-4, Juillet-décembre 1969, s.291.

Berksan, Bülent, Erzurum Analitik Etütleri, Ankara, 1965.

Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), 030.18.1.2.125.32.1.

Doğu Ekspres Gazetesi

Doğu Gazetesi

Doktor Şerif Bey, Erzurum Vilayeti Sıhhi ve İctimai Coğrafyası, Hazırlayan: Murat Küçükugurlu, Trabzon, 2008.

Erker, Şevki, "Erzurum'da Üç Buçuk Sene'nin Muhtasar Hesabı 10", Demokrat Erzurum, 4 Kasım 1957.

Erzurum Belediyesi Arşivi (EBA), Encümen Kararları, 25.11.1960.

Erzurum Şehir Arşivi (ERŞA), Orhan Şerifsoy, Erzurum Kentinin ve Belediyesinin Önemli Sorunları, Başbakanlığa Sunulan Rapor, 11 Ekim 1976.

Erzurum Vilayet Gazetesi, 3 Kasım 1960.

Fenik, Mümtaz Faik, "Erzurum'dan Küçük Notlar: Su-Elektrik", Ulus Gazetesi, 3 Mart 1942.

Fındıklıoğlu, Ziyaeddin Fahri, "Tortum Şelalesi Elektrik Şirketi ve Erzurum'da Hayat ve İktisadiyat Üzerine yapacağı Tesirler", 1946 Erzurum Başak Gecesi.

Hakimiyet Gazetesi

Hürsöz Gazetesi

İller Bankası Çalışmaları, 1945-1953, Ankara, 1954.

Kısakürek, Cerceve: Tortum Şelalesi", Son Telgraf, 3 Mart 1943.

Köy Hizmetleri Arşivi, 27 Nolu İskan Dosyası, Belge No: 6495, 7 Aralık 1965 tarihli belge.

Küçükugurlu, Murat, Erzurum Ticaret ve Sanayi Odası, Erzurum, 2023, s.187.

Milletin Sesi Gazetesi

Rıfıkı Salim Burçak, On Yılım Anıları (1950-1960).

Serhat Gazetesi

Yeni Erzurum Gazetesi

28 Erzurum Vilayet Gazetesi, 3 Kasım 1960.

29 Erzurum Vilayet Gazetesi, 17 Ocak 1961.

30 Bülent Berksan, Erzurum Analitik Etütleri, Ankara, 1965, s.120.

31 Doğu Ekspres, 6 Ocak 1965.

32 Hürsöz, 2 Şubat 1968.

33 1973 İl Yıllığı, s.283.

34 Erzurum Şehir Arşivi (ERŞA), Orhan Şerifsoy, Erzurum Kentinin ve Belediyesinin Önemli Sorunları, Başbakanlığa Sunulan Rapor, 11 Ekim 1976.

CAMİAMIZDA İZ BIRAKANLAR-3

AV. ABDÜRRAHİM AYDINOĞLU

Av. Sadrettin HAŞILOĞLU

Sevgili okurlar, dergimizin bu sayısında bize ayrılan sayfa- lar da camiamızda iz bırakan üstadımız Avukat Abdürrahim AYDINOĞLU'nu rahmetle ana- rak anlatmaya çalışacağım. Bu yazımı hazırlarken verdikleri bilgilerden yararlandığım üs- tadımızın eşi Keriman AYDI- NOĞLU hanımefendi ile kız- ları Eser BÜYÜKAKPINAR ve Gülbu İŞİTMANGİL'e öncelik- le çok çok teşekkür ediyorum.

Av. Abdürrahim AYDINOĞLU, 08 Haziran 1928'de Vehbi bey ve Azize hanımın oğlu olarak Erzurum'da dünyaya geldi. İlk ve Ortaokulu Erzurum'da bi- tirdi. 15 yaşındayken babasını kaybedip, 5 kardeşi ile yetim kaldı. Liseyi, Erzurum Lise- si'nde dereceyle bitirdi. Daha sonra Ankara Hukuk Fakül- tesine kayıt oldu. "Ege" diye hitap ettiği halasının maddi ve manevi desteği ile okudu. Küçük yaşlardan itibaren ilgi duyduğu folklore lisedeyken Erzurum Bar Ekibinde yer ala- rak başladı ve üniversite yıla- rında da devam etti.

Bu yıllara ait unutamadığı bir anısı şöyleydi: Yurt dışından gelen "önemli misafirler" için verilen ve Hamdullah Suphi TANRIÖVER'in de bulunduğu davette bar ekibi ile sahne alır.

Hançer barını oynarken ayağı halıya takılır ve hafif tökezler. Yeterince geri sıçrayamayınca hançer, sağ gözünün altından yaralanmasına sebep olur. Fa- kat akan kana aldırılmayarak oyuna devam eder. Bitiminde ise tüm salon onu hayranlıkla, ayakta alkışlar.

Ankara Hukuk Fakültesi'ni çok çalışarak, bütünlüme dahi kalmadan 4 yılda bitirir. Sı- navda onu gören hocası "Seni hatırladım, devamlı ön sırada oturan iki öğrenciden birisin" demişti. En ön sırada oturan diğer sınıf arkadaşı ise Prof. Dr. Turgut Akıntürk'tü.¹

Fakülteden 1954 yılında mez- un oldu. Tam o günlerde Kül- tür Bakanlığınca ülkemizin tanıtımı için Muzaffer SARI- SÖZEN rehberliğinde düzen- lenen organizasyonda, Erzu- rum Bar Ekibi'nde yer aldı. Son sınavının sonucunu öğrendiği gün Fransa yolcusuydu. İlk yurt dışı deneyimini böyle gü- zel ve anlamlı bir program ile yapmış oldu. Bu gezinin ken- disine çok katkısı olduğundan hep bahsedirdi.

Askerlik görevini Ulaştırma Asteğmen olarak İzmir'de yaptı. Avukatlık stajını Erzu- rum'da Av. Samih KOBAL'ın yanında tamamlayarak 01

Mart 1957 tarihinde avukatlık ruhsatını aldı.

Erzurum'da sırası ile PTT, TMO ve Karayolları'nda ku- rum avukatı olarak çalıştı. O dönemde yürürlükteki mev- zuata uygun olduğundan Ka- rayolları'nda çalışırken kendi bürosunu da açtı ve serbest avukatlığa başladı.

1959 yılında Keriman DİLA- VER ile evlendi. Eser ve Gülbu adında iki kızı dünyaya geldi.

1973-1974 yıllarında TBB Erzu- rum Barosu temsilciliği, 1968- 1973 yılları arasında Erzurum Barosu Yönetim Kurulu Üyeliği, 1975 yılında Erzurum Barosu Disiplin Kurulu Üyeliği ve 1976 yılında Erzurum Barosu Disip- lin Kurulu Başkanlığı görevleri ile birlikte toplam 30 yıl Erzu- rum Barosunda çalışmıştır. Dü- rüst, hukuka saygılı, güvenilir kişiliği ile mesleğinde saygın bir yere ulaşmış, tüm meslektaşla- rının gözünde sevilen ve sayılan bir avukat olarak yer edinmiş- tir. Kimsenin kusurunu görmek istemez, insanları hasletlerine göre değerlendirdi. Dost ve arkadaş canlısı, merhametli, al- çakgönüllü ve karizmatikti.

Esprili, hoş sohbet, güler yüz- lü, samimi davranışları ile çev- resinde sevilir ve sayılırdı.

¹ Prof. Dr. Turgut Akıntürk, 1932 yılında Aydın / Reşadiye'de doğmuştur. 1954 yılında Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nden pekiyi derece ile mezun olmuş, Wüezburg Hukuk ve Siyasal İlimler Fakültesi'nden 1958 yılında hukuk doktoru ünvanını almıştır. 1961 yılında doktor-asistan olarak Ankara Üni- versitesi Hukuk Fakültesi'nde göreve başlamış, 1965 yılında doçent; 1972'de Profesör olmuştur. 1977-1980 tarihleri arasında Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde Dekanlık, 1980-1981 tarihleri arasında Hukuk Fakültesi'nin Senato Temsilciliği görevlerinde bulunmuş, 1982-1986 tarihlerinde Ankara Üniversitesi'nin Üniversitelerarası Kurul temsilcisi olmuştur. 1982-1985 tarihleri arasında Hukuk Fakültesi Dekanlığı, 1985'den sonra YÖK Kurulu üyeliği yapmış, daha sonra YÖK yürütme Kurulu'na seçilerek, 1992 yılına kadar YÖK Başkan Vekilliği görevini sürdürmüştür. (<https://dergipark.org.tr/tr/download/issue-file/16975>)

Resim 1. Erzurum Bar Ekibi Hamdullah Suphi Tanrıöver ile birlikte (Av. A. Aydınoglu sağ başta).
Kaynak: Muzaffer Taşyürek; <https://www.facebook.com/photo/>

13 Ağustos 1984 tarihinde İstanbul Barosu'na geçerek yedi yıl da İstanbul'da serbest avukat olarak mesleğini sürdürdü.

Üstadımız, Av. Samih Kobal'ın yanında stajını yapmış olmasının yanı sıra konuyla ilgili mevzuata hakimiyetiyle de gayrimenkul hukukunu en iyi bilen avukatlardan biriydi. Muhakeme kabiliyeti ile tüm genç avukatların meselelerini çözer, onlara yardım etmekten çekinmezdi.

Rahmetli Aydınoglu stajyer avukatlara; "Avukat olmayı gerçekten istemiyorsan bu mesleği hiç seçme. Avukatlık mesleği diğer mesleklere hiç benzemez; giyimine, kuşamına, konuşmana, tavır ve hareketlerine çok dikkat edeceksin. Her girdiğin toplulukta kendini filanca diye tanıtabileceksin. Bu meslekte usul çok önemlidir; Şayet CMK, HMK ve İİK'nu çok iyi biliyorsan haklı olmadığın davaları bile kazanabilirsin" derdi.

Üstadımız, baroda içilen çayların parasının kimin tarafından ödeneceği konusunda 1973 yılında eğlenceli bir uygulama başlatmıştı. O anda baro-

da bulunan örneğin 25 avukat varsa rastgele bir yerden başlayarak sesli olarak sayar, 73 sayısına ulaşana kadar başa dönerek saymaya devam eder ve 73 sayısı kime denk gelirse o gün içilen tüm çayları o avukat öderdi. Bir gün baroda bulunan avukatlar Aydınoglu'na "Samih Bey geldiğinde 73'ü öyle say ki Samih Beye çıksın, bugünkü çayları ondan içelim" dediler. Samih Bey baro odasına girdiğinde Abdurrahim Bey baroda bulunan avukatlara bir göz atarak anında nereden başlarsa Samih bey'e 73 geleceğini hesaplayıp saymaya başladı ve gerçekten Samih ağabeyimize geldiğin-

de 73 sayısını söyledi. Belli edilmemeye çalışılsa da hafif gülüşmelerden Rahmetli Samih Kobal bu olayın bir tuzak olduğunu anlamıştı. Salonda bulunan bazı avukatlar Samih Kobal'a "Sen ağasın, çayın yanında başka şeyler de ikram edersin muhakkak" diyerek takıldılar. Hazır cevap Samih Kobal üstadımız ise gözlüklerinin üstünden bakarak "Uşak, demek bugün sizin hiç kısmetiniz yok" diyerek hepimizi kahkahaya boğdu. Bu gelenek rahmetli Aydınoglu'nun Erzurum'dan ayrılmasından sonra da epeyce bir müddet devam etti, fakat ondan sonraki sayılar hiç o dönemdeki kadar eğlenceli gelmedi bize.

18 Ağustos 1991 tarihinde aramızdan ayrılan Av. Abdurrahim Aydınoglu üstadımıza Allah'tan rahmet diliyorum, nurlar içinde yatsın.

KAYNAKÇA

Erzurum Baro Levhası kayıtları.

<https://www.facebook.com/photo/?fbid=5675617919120796&set=a.107159965966647> (Erişim Tarihi: 18.02.2023)

<https://dergipark.org.tr/tr/download/issue-file/16975> (Erişim Tarihi: 05.07.2023)

Resim 2. Av. Abdurrahim Aydınoglu bir grup meslektaşı ile (Ayakta soldan üçüncü)

MÜBADİLLERİN HAL-İ PERİŞANLIKLARININ MECLİS KONUŞMALARINA YANSIMASI

☞ Muhammed KAYA

Türkiye-Yunanistan nüfus mübadelesi, 1923 yılında Lozan Barış Antlaşması'na ek olarak yapılan sözleşme uyarınca Türkiye Cumhuriyeti ve Yunanistan Krallığı'nın kendi ülkelerinin yurttaşlarını din esası üzerine tehcir ve zorunlu göçe tabi tutmasına verilen addır. Göçe tabi tutulan kişilere ise *mübadil* denir.

Göç ve Muhaceret Türk tarihinde oldukça fazla görülen vaka'lardandır. Türk ulusuyla adeta özdeşleşen bir kavramdır. Bugünkü milletlerin mevcut coğrafi konumlarını Türklerin göçleriyle ilişkilendirmek çok isabetli olacaktır. Devletler halinde yaşamlarını idame ettiren ulusların nüfusları ve nüfusları arttıkça istikbal ve istiklalleri için kendilerine uygun yaşam alanları araması oldukça doğaldır. Türk Ulusu da bu gerekçeler doğrultusunda Asya ve Anadolu topraklarında daha müsait yerlere intişar mecburiyetinde kalarak gittikleri yerlerde kendi Ulusal benliklerini kalıcı hale getirmişlerdir.

Ulusumuz esaret altında yaşamayı asla kabul etmemiştir. Teşkilatlanmanın bilinmediği dönemlerde dahi ordusunu kurarak istikbalini daima ordusuna yüklemiş gittiği topraklarda ordusuyla birlikte kalmış ve yine o toprakları ordusuyla birlikte terk etmiştir. Dönemin koşulları gereği yapılan ve Cihandaki ilk ve

son olan mübadele Türklerin kadim tarihinde alışık olduğumuz nüfus hareketliliklerinden birisidir.

Devletin karar organı olan Meclis'te dönemin güncel konusu olan Mübadele birçok oturumda ele alınmış ve tartışmalar olmuştur. Meclisin 10 Ekim 1924 tarihli oturumu da bahsi geçen konunun tartışıldığı günlerden biri olmuştur.

Mübadele konusunun Meclis'e yansımalarına birlikte kulak vermeye ne dersiniz?

➤ **Mehmet Esat İLERİ-
Menteşe(Muğla)
Milletvekili**

-Menteşe'de, bir dönüm emvali metrukeden arazi olmadığı halde orada ev vardır diye muhacirler gönderilmiş ve sefaletlerine meydan verilmiştir .Sefaletle sürüklenmişlerdir.

- Menemen kazasında yüz dört hane muhacirin de iskândan

mahrum bir halde yaşayışları bunları da mahfu perişaniyete sürüklemektedir.

-Söke'nin Domacıya nahiyesine iskân edilen 1500 nüfustan üç ay içinde sekiz yüze inen biçareler de zikre şayandır. Hali pürmelâllerini tasavvur buyurunuz.

-Drama'nın Prohkoncan v.s. köylerinden gelmiş mübadiller Kemer Karakolu arkasında mezarlık başlarında bir ağaçtan, sığınacak, barınacak bir yerden mahrum aklıktan, bakımsızlıktan ağlamakta, inlemekte olduklarını bu gözlerim görmüştür.

-Bir kısım muhacirinin kendileri Söke taraflarına, hayvanları Keşan'a gönderiliyor.Bunun üzerine ya bizi oraya, yahut hayvanlarımızı buraya gönderiniz, diye müracaat vaki oluyor. Vekâlet buna cevaben hayvanlarınızda hastalık vardır, oraya gönderemeyiz, diyor.O halde biz oraya gidelim, diyorlar. Buna da olmaz cevabı veriliyor.

-Selanik'ten Balıkesir'e mürettep oldukları emri veriliyor. Bunlar vapura biniyorlar. Yanlışlıkla Akçaabat'a gidiyorlar. Vekâlet Akçaabat'a emir veriyor haydi oradan Keskin'e.Bu sefer Gülcemal vapuruna biniriliyor,yola çıkarılıyorlar.

-Sinop'a 900 kişi gönderilmiştir Aylarca,günlerce şehirde kaldıktan sonra köylere gönderilmiştir. Sinop'un etrafında Karacaköy ve Çakıroğlu dedikleri yerler var. Çakıroğlu sıtma yatağı bir yerdir .Kimse orada yaşayamaz.Zavallılar gitmişlerdir. Şimdi orada hepsi sıtmadan kırılıyorlar,ihtiyarlan gelmişler yalvarıyorlar,Hükümete başvuruyorlar, belediyeye başvuruyorlar, eşrafa başvuruyorlar, mebusa başvuruyorlar«Bizi kurtarın,bizi ölmeden kurtarın!»diyorlar.

➤ Zeki KADİRBEYOĞLU- Gümüşhane Milletvekili

-İzmir'de daha bazı yerlerde bilhassa Samsun'da gözlerimle şahit olduğum birçok fecayi vardır.Samsun'a gelen muhacirler maatteessüf mezarlıklar içerisinde yatıyorlar. Kendilerini setr için ufak tefek bez parçalarından meydana getirebildikleri çadırlar altında imrarı hayat ediyorlar. Bu ne acıklı haldir. Halbuki Samsun'da mübadillere tahsis edilen evler başkalarının ellerine geçmişti. Samsun'da mübadiller için birkaç köy yapılmıştır. Gittim, bu köyleri gördüm. Yalnız pek mütessirim ki bu köylere oturtulacak kimse kalmamıştır.

-Trabzon'a çıkarılan muhacirler Polathane'ye sevk edildiler. Bu muhacirler zürra(çiftçi) olduklarını haber verdiler.Bu-

nunla beraber bu adamların mevaşisi(hayvan sürüsü) diğer taraflara çıkarılmıştır.Bu husus için de hükümete müracaat ediyorlar ve:

— Hayır siz buraya yanlış geldiniz. Sizi başka yere sevk edeceğiz, ve bunları tekrar vapurlara irkâp ederek Samsun'a ihraç edilirlerken bir kısmı mühiminin tekrar vapura irkâp ederek :

— Hayır siz buraya yanlış gelmişsiniz. Sizi İnebolu'ya sevk edeceğiz,diyorlar. Bunlardan elli hane kadar harice çıkarıldıktan sonra, tekrar bu sefer de:

— Hayır siz buraya değil, Marmara havzasına gideceksiniz, deniliyor. Hulâsa bu zavallı biçareleri süründüre süründüre bir çoklarının felâketlerine sebep oldular.

➤ HAMDULLAH SUPHİ BEY-İstanbul Milletvekili

Acaba 400 bin mübadilin memleketimize nakli mevzu-

ubahis olduğu vakit ne kara rüyalara kapılmayan kaç adam vardır? Eski muhacirlerin tarihi bizce malumdur. Memleketin içine dökülen kitleler Anadolu'nun ortasında, Rumeli'nin bazı köşelerinde mahvoldu.Yerlerinde mezarlıktan başka bir şey kalmadı.

➤ HALİT BEY -Kastamonu Milletvekili

Üç yüz küsur Drama ve Doksat muhaciri. Bunlar evvelâ !Balıkesir'e sevk edilmiş bilmem ne esbaptan ise Balıkesir'de yer olmadığından bahisle bunları kaldırmışlar,Trabzon'a göndermişler ve hem de demişler ki, nakliye ücretini siz vereceksiniz. Nakliye ücretini vermişler, Trabzon'a gitmişlerdir. Sonra, Trabzon'dan Vakfıkebir'e gönderilmiş sonra oradan da demişler,siz Ankara'nın Keskin kazasına gideceksiniz. Ankara'nın Keskin'i rica ederim haritayı şöyle bir göz önüne koyunuz, vaziyeti muhakkeme buyurunuz.

➤ TUNALI HİLMİ BEY- Zonguldak Milletvekili

Soma'da bir gece kaldım, o vesileyle karşıma yine seksen haneden ibaret bir muhacir kafiləsi çıktı. Zavallılar oralara dolmuşlardır.Muhacirlere verilen evler oturulamayacak bir halde iken diğer tarafta içindikilerin bazıları çıkmıyor

Dört yol'a gittim arkadaşlar, altmış nüfuslu bir muhacir kafiləsi var, Giritli muhacirler, hiç birisi Türkçe bilmiyor.

Kaynakça

TBMM Zabıt Ceridesi-Kırk dokuzuncu İçtima-10 Ekim 1924 Tarihli Oturum

BİR İNSAN/ BİR DÜNYA YİĞİT ÇELEBİ İLE OYUNCULUK ÜZERİNE...

☰ Muaz ERGÜ

Marlon Brando'nun dediği gibi "oyunculukta ortaya çıkaracağımız işin değeri ne olduğuna veya bazı durumlarda kim olduğunuza çok bağlıdır. Yaptığınız her şey, tecrübelerinizin bir parçasıdır."

Oyuncu hepimizin sözcüsü, yaşadığımız hayatın aynası gibidir.

Bu alanda güzel işler ortaya koyan bir isimle, Yiğit Çelebi ile sizin için bir araya geldik.

Yiğit Bey merhaba. Öncelikle söyleşi talebimize olumlu yanıt verdiğiniz için teşekkür ederiz. Kısaca Yiğit Çelebi'den bahseder misiniz?

Merhaba. Asıl ben teşekkür ederim beni konuk ettiğiniz için. Herhalde bu soru bazı insanlar için en zor sorulardan biri. **Yiğit Çelebi** kimdir diye merak edenlerden biriyim ben de. Yaklaşık 40 senedir beraber olmamıza rağmen... Şaka bir yana işin felsefi kısmına girmeden genel bir özet geçeyim; 24 Mart 1984 yılında

Konya'da dünyaya gelmişim. Bir yaşındayken de tekrardan Bursa'ya dönmüşüz. Dönmüşüz diyorum çünkü annem ve babam Bursa'da tanışmalarına rağmen devlet memuru oldukları için tayin dolayısıyla babamın memleketi Konya'ya yerleşiyorlar daha sonra tekrar annemin memleketine, Bursa'ya dönüyoruz. Bunu uzun uzadıya anlattım çünkü resmen Konya doğumlu olmam için bütün şartlar birleşmiş.

İlkokul, ortaokul, lise yıllarım hep Bursa'da geçti. Bursa'nın en güzel zamanları olan doksanlı yılları yaşayabilen şanslı insanlardanım. Benden on yaş küçük bir erkek kardeşim var. Mert ile beraber abi kardeş mahallede top oynamamızla ilgi anılarımızın olması ise benim için çok kıymetli. Yeşil Bursa'nın yeşil olduğu, mahalle kültürünün olduğu zamanlardı. Üniversite yıllarım ise Balıkesir'de geçti. Balıkesir Üniversitesi Makine Mühendisliğinden mezun oldum.

➤ **Makine Mühendisliği eğitimi almanıza rağmen tiyatro, sinema ve dizi oyunculuğu yapıyorsunuz. Tiyatro, sinema, dizi oyunculuğunu seçmenizde neler etkili oldu? Neden oyunculuk?**

Aslında üniversitede okurken de mesleğimi yapmayacağımı biliyordum. Buna rağmen okulu dört senede bitirip bir an önce kendi yaşamak istediğim hayata başlamak istedim. Eğer anne babanız üniversite mezunu olup, devlet memuru ise bir altın bileziğinizin olması gerekir. Benim için de altın bilezik makine mühendisliği olmuştu. Ama sonrası benim hayatım, benim tercihlerim. Kısa dönem askerlik yaptım. Askere gidenler bilir; orada bir gün üç gün gibi geçer. Kendinizle çok fazla baş başa kalır, düşünürsünüz. Oyunculuk benim içimde hep olan ama bir türlü cesaret edemediğim bir yolculuktu. Bu arada lise ve üni-

versite zamanlarında oyunculukla ilgili deneyimim olmadı. Ama dediğim gibi içerden bir ses sürekli bana fısıldıyordu.

Bunun temelini kendisinin belki haberi yoktur ama Nam-ı Diğer Nokta atmıştı. **Yani Abdullah Şahin**. Kendisi baba tarafından akrabamız. Bir gün kendisi ve anne babası Bursa'da bizim eve misafirlige gelmişlerdi. Doksanlı yıllarda böyle popüler birisinin evinize gelmesi her zaman olan bir şey değildi. Çocuk olarak, komşularımızın Abdullah abiye ilgisini görünce; benden de acaba oyuncu olur mu diye düşünmüştüm. Sonrasında bu düşünceyi, bu sesi susturdum. Fakat askerdeyken bu ses tekrar kendini duyurmaya başladı. Askerden döndüğüm dönem de hayatımı sorguladığım bir dönem oldu. Hayata bir kez geliyoruz ve ben gerçekten ne yapmak istiyorum? Bu soru ile yaklaşık bir senem Bursa'da geçti. Hiç unutmuyorum; 2009 yılında doğum günümün sabahında erkenden kalkıp internetten oyunculuk okullarına baktım ve 2-3 hafta sonra kendimi İstanbul'da buldum.

Oyunculuğu bu kadar istememin, bunun için fedakârlık yapmamın sebebi aslında; keşfetme arzusu... Başka insanları, hayatları, durumları, duyguları keşfetmek bence muazzam bir şey... Bunları keşfederken aslında kendinizi de keşfediyorsunuz. Evet, işin şan, şöhret, maddi durumu var fakat hangi meslek grubunda bütün meslekleri deneyimleme şansımız olabilir ki? Ya da hangi meslek grubunda yaşamadığımız başka hayatları bedelini ödemedi yaşayabilirsiniz? En baştan beri beni oyunculuğa iten şan, şöhret olaylarından çok,

işin psikolojik kısmıydı. Bence keşfetme arzusu; hem yaşam enerjisi hem de yaratana yakınlaşma durumu... Sanatın her dalı bence insanın özünü keşfetmesi için bir yolculuk.

➤ **Oyunculuk alanında kimlerden ders aldınız? Kimlerle çalıştınız? Yer aldığınız tiyatro, sinema, dizi projelerinden bahsedebilir misiniz?**

İlk oyunculuk eğitimimi Plato Film Okulu'nda yakın za-

manda kaybettiğimiz sevgili Ayla (Algan) hocamdan aldım. Kamera önü oyunculuğu eğitimiydi. Daha sonra Mint Akademi'de tiyatro eğitimi aldım. Sonrasında ise daha çok oyunculuk tekniklerini öğrenmek istedim. Bunun için de bana daha yakın gelen, beni heyecanlandıran ve olma halini, doğallığı merkeze alan Eric Morris Tekniği için Deniz Erdem'in atölyelerine katıldım. Ve çeşitli birçok atölye çalışmasında yer aldım. Bu arada sadece oyunculuk değil aynı

zamanda Zeynep (Atakan) hanımdan, yapımcılık eğitimi aldım. Açıkçası ben sektörü bir bütün olarak görüyorum ve oyunculuktan yapımcılığa, senaristlikten yönetmenliğe hepsinin birbirini beslediğini düşünüyorum. Bir oyuncu olarak sektörün her dalına ilğim var.

Şu an sadece oyunculuk geçmişimden bahsedebilirim ama belli olmaz belki bir daha sefere başka dallardan da tecrübelerimi konuşabiliriz. Çok uzatmadan en bilinen projelerimden bahsedeyim; “*Vatanım Sensin*” ve “*Ufak Tefek Cinayetler*” dizileri tanınmama vesile olan projeler... Film olarak ise; TRT ortak yapımı olan, yönetmenliğini **Müslim Şahin**’in yaptığı “*Muallim*” filmi. En son sahneye çıktığım oyun ise sevgili Hüseyin (Sorgun) hocamın uyarlayıp sahneye koyduğu; **Peyami Safa**’nın aynı isimli romanından uyarlama olan “*Yalnızız*” oyunu... Bu oyunda başkarakter Samim’i oynadım. En sevdiğim ve kendime yakın bulduğum yazarlardan biri olan Peyami Safa’nın romanının sahneye uyarlanıp, benim de başkarakterini oynamam gurur vericiydi. Aslında her oynadığım karakterin yeri bende ayrı oluyor. Mesela “*Vatanım Sensin*” dizisinde oynadığım; “*Başhekim Mustafa Sami*” karakteri benim ilk göz ağrım. Evet, ilk projem değildi öncesinde tecrübelerim vardı ama ana kastında yer aldığım ve karakterin kendisi ile uzun bir süre kamera karşısında olduğum ilk projemdi. Bu arada dönem işlerine ayrı bir zaafım var. Evet evet resmen zaafım var. Hemen hemen bütün dönem projelerinde oynamak istiyorum. Sanırım hem yaşanan

olayların gerçek olması hem karakterlerin öncesinde yaşanan karakterler olması beni doğallığın, gerçekliğin içine daha çok çekiyor. Bu gerçek atmosferleri, durumları, psikolojileri çözümlemek beni çocuk gibi heyecanlandırıyor. Mesela TRT projesi olan; **Aliya İzzetbegoviç**’in hayatının anlatıldığı “*Alija*” dizisinde de yer almaktan çok mutlu olmuştum. Unutmadan! Hemen hemen bir buçuk sene önce Meksika’ya gidip; Meksika merkezli ülkemizde şubeleri olan bir firma için tanıtım filmlerinde oynadım. Oyunculuk için Meksika’ya gidip iki hafta kalıp, bir hafta boyunca da oyunculugumu icra etmek benim için çok ilginç ve hoş bir deneyim oldu.

➤ **Yiğit Bey ilk oyunculuk eğitiminizi Ayla Algan’dan aldığınızı söylediniz. Dediğiniz gibi kendisini yakın bir zaman önce kaybettik. Başınız sağ olsun. Rahmet olsun Algan’a. Bize biraz Ayla Algan’ı anlatır mısınız? Ayla Hanımdan, anılarınızdan bahsedin lütfen.**

Sevgili Ayla hocamın bende emeği büyüktür. O kime dokunduysa, kim ondan eğitim aldıysa ya da kim ondan tek bir cümle bile duysa aynı şeyi söyleyecektir. Size tek bir şey söyler ve dünyaları verir size. İlk dersi hiç unutmuyorum. Sınıfın en arkasında köşede kafamda bir sürü soru ile oturuyorum. Düşünüyorum; benden oyuncu olur mu, bu kadar riske değer mi, acaba mühendislik mi yapsaydım diye... Ama karşımda da **Ayla Algan** duruyor. Kendi kendime dedim

ki; ilk ders bitsin sonra karar ver. Ayla hoca tüm zarafeti ve çocuksu halleri ile kendini tanıttıktan sonra bir erkek, bir kadın sahneye çıksın dedi. Kamera önü eğitimi olduğu için derslerimiz de kameraya çekiliyordu. Sahneye çıkanlara dedi ki; siz sevgilisiniz, biriniz ayrılmak istiyor biriniz ayrılmak istemiyor, doğaçlama oynayın. Sahneye çıkan arkadaşlar yanlış hatırlamıyorsam daha önce konservatuar sınavlarına hazırlanmışlar. Benim gözümde baya tecrübeliler yani... Neyse bunlar oynadılar ve ben dedim benden oyuncu olmaz! Acaba okula yatırdığım parayı nasıl alabilirim diye düşünmeye başladım. Kusura bakmayın şu an tebessüm ediyorum ama o an gerçekten benim için çok dramatikti. Ben bunları düşünürken bir anda Ayla hoca bağırdı; siz ne yapıyorsunuz, böyle olmaz, oyunculuk etkiye tepkidir, kamerada gözlerinizle oynayacaksınız diye bir sürü şey söyledi... Öğrencileri bilir Ayla hocamın bağırması bile tatlıdır, yüzünüzde tebessüm oluşur. Sonra dedi ki; “*Duyguyu gözlerinize vereceksiniz, gözlerinizle oynayacaksınız. Ben gözlerimle oynamayı “Ah Güzel İstanbul” filminde Sadri Alışık’tan öğrendim. Böyle abartılı oyunculuklar yok artık...*”

Tamam dedim doğru yerdeyim. Hâlâ Ayla hocamın öğrettiklerini içselleştirip, kullandığım yöntemlerim vardır.

İlk başta bu anımı anlatmak istedim. Çünkü kendisi o çocuksu enerjisi ile hep hayatımda olacak. 2009 yılında eğitim almıştım. Bana adını unutabilirim ama yüzünü asla unutmam, devam et başaracaksın demişti...

Vefat haberini öğrendiğimde Bursa'daydım ve direk bu anıların aklıma geldi. Ertesi gün cenaze töreni için İstanbul'a gittiğimde ve o kalabalığı görünce dedim ki; iyi bir insan olmak işte böyle bir şey. Bize oyunculuk derslerinin yanında hayat dersleri de verirdi. İyi insan olmanın karşılığıdır; Ayla Algan. O gün törende konuşma yapanların; o kadar içten ve gönülden konuşması, herkeşe nasıl da samimi bir şekilde dokunduğunun göstergesidir. Kızı Sevi (Algan), annesini o kadar güzel anlattı ki; sanata, insanlığa adanmış bir hayat. Mekânı cennet olsun.

➤ **Yakın zamanların en önemli düşünür, komutan ve devlet adamlarından Bosna Hersek'in simgesi Aliya İzzetbegoviç'in hayatının anlatıldığı Alija dizisinde rol aldınız. Neler söylersiniz Aliya ve bu diziyile alakalı? Neler hissettiniz?**

Bilge Kral Aliya İzzetbegoviç ile ilk kesişmem yıllar yıllar önce oynadığım tiyatro oyunu ile oldu. "*Bilge Kral: Aliya*" isimli tiyatro oyunumuz; Aliya İzzetbegoviç'in çocukluğundan başlayarak hayatının önemli anlarını gösterdiğimiz etkileyici bir oyundu. Orada oğlu **Bakir** İzzetbegoviç'i oynamıştım. Trt yapımı olan "Alija" dizisinde ise; Aliya İzzetbegoviç'in daha genç zamanlarında akıl aldığı, fikirlerinden faydalandığı, abi yerine koyduğu "*Asaf*" karakterini oynadım. Mini dizi olduğu için belki çok sahnem yoktu ama böyle önemli bir karakteri oynamak için canı gönülden Saraybosna'ya git-

tim. Zaten Saraybosna'ya yani Bosna-Hersek'e gittiğinizde hâlâ o dramı yaşıyorsunuz. Binalardaki kurşun izlerini görmek, sergilerdeki soykırımın fotoğraflarını görmek ve bunların yakın tarih olan doksanlı yıllarda yaşanması gerçekten çok üzücü. Soykırım karşısında yalnızlığa mahkûm kalmış halkına; özgürlüğü veren bir lider Aliya İzzetbegoviç. Bilenler bilir ki; aslında nasıl da sanata düşkün biridir. Ruhunda savaşmak yoktur. Bu kadar hümanist birinin zorla savaşa çekilmesi sanırım istemeyerek te olsa kendisini bütün dünyanın tanınmasını sağladı. Benim için de dediğiniz gibi yakın zamanların en önemli düşünürlerinden, liderlerindedir. Hayatını, ruh halini, nasıl bir düşünür olduğunu daha iyi anlamak için; Aliya İzzetbegoviç'in kendisinin yazdığı "*Tarihe Tanıklığım*" kitabını tavsiye ederim.

➤ **Son zamanlarda ülkemizde çok fazla televizyon dizisi çekiliyor. Çoğu dizi de birkaç bölüm yayınlandıktan sonra yayından kaldırılıyor. Neler söylersiniz ülkemizdeki dizi sektörü ile ilgili?**

Aslında benim de en çok canımın yandığı konuya temas ettiniz. Kimsenin kalbini kırmak istemem ama sanırım bu "*hakkaniyetli olma*" ile alakalı. Ben oyunculuk tarafından olaya bakayım... Nasıl bir futbolcu kötü bir performans sergilediğinde yedek kulübesine çekilip bir süre dinlendiriliyorsa bence bu oyuncular için de geçerli olmalı. Şu an oyunculuk performansının ötesinde;

güzel-yakışıklı görünsün, iyi resim versin, takipçi sayısı bilmem kaç bin hatta milyon olsun durumu var. Ve bakıyoruz ki hep aynı oyuncular projelerde yer alıyor. Kesinlikle bunu hakkını vererek oynayan oyuncular için söylemiyorum. Haddim değil. Fakat maalesef işin biraz kolayına kaçıp daha bilinir, popüler isimler üzerinden kast kurmaya çalışmak bazen erken finallere sebep oluyor bence. Çünkü artık izleyici çok deneyimli. İzleyicilerimiz, doğal bir şey mi yoksa yapay bir şey mi izliyor hemen anlıyor ve bence bu reytinglere yansıyor. Siz bir dünya kuruyorsunuz. Tabii ki bu dünyayı takım halinde kuruyorsunuz; yapımcısı, senaristi, yönetmeni, set çalışanları... Fakat projenizi sunan, gösteren oyuncudur. İzleyici oyuncuyu görüyor. Çok klişe olacak ama izleyici; "*bana geçmedi yok bu olmamış*" dediği an zaten o proje uzun sürmüyor. İşte bu noktada da hakkaniyet devreye giriyor. Bazı oyuncular projeleri erken final yapsa bile hemen başka projelere geçiyorlar ve çalışmaya devam ediyorlar. Benim gibi birçok oyuncu ise deneme çekimlerine girebilmek için bile kılı kırk yarıyor. Her oyuncu her rolde üstün bir performans sergileyecek diye bir şey yok. Seçici tarafın bunu bilip, bu seçim esnasında da herkese aynı şansı tanınması, hakkaniyetli olması gerekir. Daha önce İlker Aksum'un röportajını okumuştum. Orada diyor ki; ben yılların oyuncusuyum ama benim bile takipçi sayıma bakıyorlar... Aslında bu her şeyin özeti. Bu arada yanlış anlaşılmasın. Mesela İlker Aksum'un projesi erken final yapsa ben kendisine kötü oyuncu diyebilir miyim? Asla! Her seferinde

bambaşka karakterler çıkar-tan, emek harcadığı, çalıştığı, fedakârlık yaptığı her rolünde belli olan çok doğal, başarılı bir oyuncu. Mesela **Aras Bulut İynemli**'nin ya da **Burcu Bircik**'in projesi erken final yapsa onları suçlayabilir miyiz? Asla! Müthiş oyuncular ve her projelerinde nasıl da öncesinde çalıştıklarını, emek harcadıklarını görüyoruz. Karakterlerini içselleştirip çok doğal bir oyunculuk sergiliyorlar. Ama projeler içindeki iyi kötü performansları ayırmak, kötü performans sergileyenleri biraz yedek kulübesinde otur-tup diğer oyunculara da şans vermek gerekir. Öteki türlü şöyle bir durum oluşuyor; bilinirlik, popülerlik havuzu... Bu havuz içinde olmayanlar maalesef arzu ettikleri roller için o şansı bulamıyorlar. Kusura bakmayın biraz uzattım ama herkes ekmeğinin peşinde ve lütfen biraz daha hakkaniyetli olalım ki; nice yetenekli, çalışkan oyuncu sektöre küsüp gitmesin.

➤ **Sizin, oynamak istediğiniz dizi ve filmlerle ilgili belli kurallarınız var mı? Neye göre seçiyorsunuz oyunculuk yapacağınız dizi ve filmleri?**

Eskiden katı kurallarım vardı ama sanırım katı olmak ya da köşeli olmak insana hayatta bir şeyler kazandırmıyor. Bunun yerine daha esnek olmak, kriz anımı o an çözebilmek önemli. Çünkü benim şöyle şöyle kurallarım var dersem insanlar beni tam anlamıyla tanımadığı, iç dünyamı bilmediği için başka bir gözle bakabilirler. Sektörde toyluk

zamanlarımda açıkçası benim şöyle kurallarım var deyip sonrasında içimde kalan bir fırsatı kaçırdığım oldu. Çünkü karşı taraf sizin çok katı olduğunuzu ve oyuncu olarak sizi yönlendiremeyeceğini düşünüyor. O an geldiğinde oturup konuşup orta yolu bulmak varken, baştan benim şu kurallarım var demek biraz tepeden bir bakış olarak algılanıyor. Kimse size istemediğiniz bir şeyi, rolü oynatamaz zaten... Fakat zeki insan kimseyi kırmadan, o istemediği şeyi oynamayarak da çok güzel bir şekilde yoluna devam edebilir...

➤ **Nasıl hazırlanırsınız oynayacağınız dizi ve sinema filmlerine?**

Açıkçası birçok oyunculuk tekniğinden besleniyorum. **Eric Morris, Stella Adler, Ivana Chubbuck** gibi oyuncu koçlarımla kitaplarımı tekrar tekrar okurum. Her seferinde tekniğime bir şeyler katmamı sağlıyor. Tabii en sevdiğim teknik Eric Morris Tekniği ama kendime özgü oluşturduğum çalışma yöntemlerim var. Deneme çekimine girmeden önce yaptığım çalışmalardan bahsedeyim size... En başta metni düz bir şekilde ezberlerim. Hatta ezberlerken değişik taktiklerim vardır. Kimi yeni okumaya başlayan bir çocuk gibi kekelerim, kimi bir radyo sanatçısı gibi okurum, kimi yüksek sesle, kimi çok kısık sesle... Ama bunları yaparken metne, cümlelere bir anlam yüklemem. Bunlar benim kolay ezberlemem için taktiklerim. Başta ezberi yapmak beni rahatlatıyor. Düz bir şekilde ezberimi yaptıktan sonra karakterin bütün hatlarını çıkarmaya geçerim. Bana

verilen karakter analizini iyice inceler; karakterin engelleri nelerdir, nasıl bir ruh hali vardır, hayata bakışı nasıldır bu tür soruları cevapladıktan sonra kendim karaktere sorular sorarım. Biraz delice gelebilir ama karakteri karşıma oturtup ona sorular soruyorum. Mesela "*Vatanım Sensin*" dizisinde oynadığım "*Mustafa Sami*" karakterine elli, altmış civarı soru sormuştum. En sevdiği renk, şiir yazıp yazmadığı, ailesi ile olan ilişkisi ve bir sürü özel soru... Dediğim gibi belki bunlar delice gelecek ama sorduğum bu soruları "*Mustafa Sami*" olarak gene ben cevapladım. Bu sorulardan sonra karşınızda zaten nefes alan bir karakter oluyor. İşte bu karakter düz bir şekilde ezberini yaptığım replikleri okumaya başlıyor. Sonrası ise genel hikâyenin, sahnenin zorunlulukları, diğer karakterler ile ilgili ilişkisi filan... En sonunda da kendime; oynarken tadını çıkart, bir çocuk gibi eğlen diyorum. Aslında püf noktası bu... Bütün kişisel sorumluluklardan kurtulup bir çocuk gibi oyunun hakkını vermek, eğlenmek ve fütursuz olmak. En iyi oyuncular çocuklardır. Onlar gerçekten hissederek, hakkını vererek oynarlar...

Eğer rolü aldıysam sette de kendimi yönetmene teslim ederim. Onun yönlendirmelerine karşı bir duvar örmem. En fazla karakterin iç dünyası ile ilgili fikirlerimi söylerim. Öteki türlü sete sahneyi kafanızda çekip gitmeniz ve sahnenin başka türlü çekilmesi sizin enerjinizi düşürebilir. Onun yerine sete nötr bir şekilde gidip yönetmen ile öncesinde sahneyi konuşmak ve üç iki bir kayıt denildiğinde

anda kalıp, anın hakkını vermek en keyiflisi...

➤ Yer aldığınız ya da yer alacağınız yeni projeler var mı? Bahseder misiniz bunlardan?

Açıkçası size güzel haberler vermek isterdim ama tabiri caizse son zamanlarda hep direktten dönüyorum. Bu proje kesin oldu gözüyle bakıp, o proje ile ilgili daha derin bir çalışmaya giriyorum fakat sonrasında seçiciler tarafında olumsuz bir cevap geliyor. İlk oyunculuk eğitimi almaya başladığımda da hedefim başroldü, şimdide öyle... Hatta kendimi "karakter oyuncusu" olarak başrol olmayı hedefleyen biri olarak görüyorum. Sanırım sosyal medya hesabımda beş yüz değil de beş yüz bin takipçim olsaydı şu an daha farklı şeyler konuşuyor olabilirdik. Belki de bu sohbetimiz bana şans getirir...

➤ Dizi ve sinema oyunculuğu dışında nelerle ilgilenirsiniz?

Hep sanatın, keşfetmenin içindeyim diyebilirim. Şiir yazmayı seviyorum. Duygularımı birkaç cümlede olsa ifade etmek beni rahatlatıyor. Aslında şiir kitabı çıkarmayı düşünüyordum fakat biraz daha demlenmeye ihtiyaçları var sanırım. Fotoğraf çekmeyi çok severim. Bakmak başka, görmek başkadır. Bu konuda yetenekli olduğumu düşünüyorum. Kadrajımın iyi olduğunu son zamanlarda fazlası ile duymaya başladım. Spor olmazsa olmaz. Gerçekten spor yapmadığımda kendimi gergin hissediyorum. Pandemi ile birlikte evde spor yapmaya alıştım. Tabii her oyuncunun olduğu gibi benim de yazdığım hikâ-

yeler, senaryolar var. Bakalım belki bir gün kamera arkasına da geçeriz. Bu arada keşfetme noktasında doğa da bana çok iyi geliyor. Bir orman, bir deniz kenarı ne olursa olsun doğayı gözlemlemek sanki tamamen oraya aitmişim gibi hissettiriyor. Hele hava kapalı puslu ise kendimi çok dingin ve öze dönmüş gibi hissediyorum.

➤ Şiir yazıyorsunuz dediniz. Bir şiirinizi bizimle paylaşır mısınız?

Tabii seve seve paylaşırım;
*Yazıp yazıp silmelerim var benim,
Aynı hayat gibi...
Her güne yeniden başlamak gibi...
Sevdalarım var benim,
Ufka kanat çırpan kuşlar gibi...
Zamanı durduramayan insanlar gibi...
Benim bir de ruhum var,
Varlığını bildiğim ama kendisini hiç tanımadığım...
Yanımdan geçip giden,
Derin bakışlı kadınlar gibi...*

➤ Dizi ve sinema sektörüne girmek isteyenlere tavsiyeleriniz olur mu? Neler söylersiniz?

Her zaman içinden geçenleri açıkça söyleyen biriyimdir ki siz de fark etmişsinizdir. Bu sorunuza farklı bir bakış açısı ile cevap vermek istiyorum. Biz jenerasyon olarak arada kalmış bir jenerasyonuz. İnternetin, cep telefonunun olmadığı dönemleri gördük şimdi ise sosyal medyanın, yapay zekânın olduğu dönemleri görüyoruz. Bir yerde okumuştum; hayat, kendinizi ifşa etmektir...

Bunun üzerine çok düşündüm ve sonrasında hak verdim. Tabii ki kesinlikle eğitim alın, kendinizi tanıyın, engellerinizi bilin, oyunculuğunuzu geliştirin, iyi bir insan olun ve ben buradayım diye kendinizi ifşa edin. Bu, özellikle bu dönemde çok önemli. Yeni jenerasyon bunun nasıl yapılacağını daha iyi biliyor. Birileri size şans vermediyse bile oyunculuğunuzu hatta sanatınızı, ürettiğiniz, keşfettiğiniz şeyleri göstermek için bir yolunu bulun. Artık dünya düzeni bu hale geldi. Ne iş yaparsanız yapın; hey ben buradayım demek zorundasınız. Ve kesinlikle içinizden gelen o kısıp sese güvenin. O size kalbinizden fısıldayan, ruhunuzun sesi... O ses size yolunuzu gösterecektir. Pes etme diyorsa; onu dinleyin ve pes etmeyin. Başkalarının hayatını değil kendi hayatınızı yaşayın. Ve dümene kendiniz geçin!

➤ Son olarak neler söylersiniz?

Bu nahif söyleşi için teşekkür ederim. Bana içimdekileri dile getirme şansı verdiniz. Umarım herkes sanatın bir dalı ile ilgilenir ve hümanist tarafımız daha çok ortaya çıkar. Savaşların, zulmün, nefret duygusunun karşısında sanat olduğunda dünya daha yaşanır bir yer olacaktır. Sanat; şu kısacık ömrümüzde hepimizin "bir" olduğunu daha iyi idrak etmemize vesile olsun.

Biz teşekkür ederiz.

YALÇIN KOÇ'UN ANADOLU MAYASINA İLİŞKİN DÜŞÜNCELERİ

Prof.Dr. Lokman TURAN

Hakkında pek çok yerde bilgi bulunabilecek bir filozofun hayatını anlatmak düşüncelerini anlamaya yardım eder mi bilinmez fakat 1950'de Tokat'da dünyaya gelen Yalçın Koç, ODTÜ Fizik Bölümü'nden mezundur. Doktorasını felsefe alanında yapan Koç, "Doğa'nın Kuvantum Mekaniksel Betimlemesi ve Ölçme Sorunu" başlıklı teziyle doktor ünvanını kazanır. "Determinizm ve Mekân" başlıklı teziyle doçent, Bell Eşitsizliklerinin Kuvantum Mekanikliği'nden Çıkarılması Üzerindeki Sınırlandırmanın Önemi" başlıklı tezi ile sistematik felsefe profesörü ünvanını elde eder. Platon, Kant, Frege ve Freud uzman olduğu isimlerdir. Boğaziçi Üniversitesi Felsefe Bölümü başkanlığı yapan Koç, 1998'de henüz 48 yaşındayken emekli olur. Şimdi Antalya, Kaş'ın bir köyünde eşiyle birlikte zeytin yetiştirip sabun yapıyor. Yanlış duymadınız Türk'ün son asırda yetiştirdiği bu büyük filozof sabun yapıyor ama bir yandan kitap, makale vb. ilmi çalışmalarına devam ediyor.

"Anadolu Mayası", "Diyalektik ve Nazariyat", "Determinizm

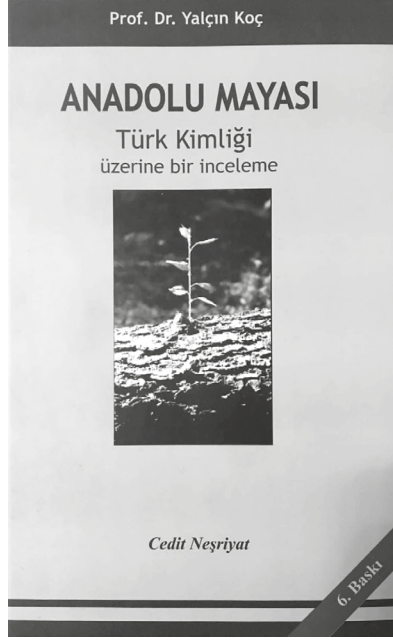
ve Mekân", "Theologia'nın Esasları", "Harf ve Nazariyat", "Tarih ve Nazariyat", "Nazari Musikinin Esasları" eserlerinden bazılarıdır. Burada "Anadolu Mayası" hakkında düşüncelerimizi siz değerli okurlarla paylaşmaya çalışacağız.

Sadık Yalsızuçanlar dostumuz, "Anadolu Mayası" kisve-i tab'a bürünmeden bir dergide tefrika edildiğinde şöyle yazmıştı: "Prof. Dr. Yalçın Koç'un Türkiye Günlüğü dergisinin 2006/Bahar, Yaz, Güz ve Kış sayılarında son derece değerli dört makalesi yayımlandı. Ehline ilgi ile okunan bu yazılar, okuyucuların zihinlerindeki karışıklığı gidermek bakımından son derece işlevseldi. Oldukça sarıh, temellendirici, ufuk açıcı ve kıskırtıcı yazıların ana başlığı: Anadolu Mayası... Yalçın Koç ilk yazısında şöyle diyordu: "Anadolu coğrafyasındaki varlığımızın dayanağı, 'Anadolu Mayası'dır. İçine düşürüldüğümüz yok edilme tehlikesinden kurtulmanın yolu, bu mayayı bilmekten, bu mayaya tutunmaktan geçmektedir. Anadolu mayasının esası, 'cümle varlığın birliği ve kardeşliği'dir. Ancak bu ma-

yanın iki can düşmanı vardır. Bunlar, Anadolu'da sürmekte olan 'Vahhabi damar' ile, 'Greko-Latin-Kilise diyarı'dır."

Anadolu Mayası'nın kavramlaştırdığı üç kavram Türkistan Diyarı, Grek-Latin Kilise diyarı ve Vahhabi damarı temsil eden Arap-Fars diyarı'dır. Öncelikle "maya" üzerinde duralım. Koç'a göre "Maya, dilimize Farsçadan geçmiş bir sözcüktür. Esas, asıl, öz anlamına gelir. Mesela, süte çalman ve bu sütü uygun koşullarda yoğurda dönüştüren maya, bu yoğurdun aslıdır, esasıdır, özüdür. Maya, mayalanma neticesinde oluşan şeye 'birlik' kazandırır. 'Birlik' kazanan şey, birliğinin esası itibarıyla tek bir şey'dir. Maya, mayalayarak 'kendine' dönüştürdüğü şeyin, mesela yoğurdun 'birliği'dir; mayaladığını, 'tek bir şey' olarak bir arada tutan 'esas'tır. Kültür sürecinde ortaya çıkan ürünün 'kimliği', bu sürecin 'dışsal esaslı bir düzen'e tabi olan 'bütünlüğü'ne dayanır, bu itibarla 'kültürel kimlik', asli değildir ve 'öz'e ait değildir. Mayalanma sonucu ortaya çıkan şeyin 'kimliği', mayanın verdiği 'asli birlik'e dayanır, bu

İtibarla 'asli'dir ve 'öz'e aittir. Anadolu, Türkler tarafından mayalanmış bir coğrafyadır. Bu itibarla, İspanak ekilmiş bir tarlaya benzemez, maya çalınarak yoğurda dönüşmüş süte benzer. Anadolu, bu mayalanma sonucunda 'asli birlik'e dayalı yeni bir kimlik kazanmıştır. Bu maya içerisinde artık ne Grek'in, ne Bizans'ın ve ne de Kilise'nin bir damarı, bir hükmü bulunmaz. Türklerin mayası, Anadolu'yu 'esas'ı 'öz'ü itibariyle 'dönüştürmüş', Anadolu'ya asli bir kimlik vermiştir. Anadolu'nun bu asli kimlik'i, bir kültür'ün veya kültürler mozağının değil, Türklerin gerçekleştirdiği bir 'mayalanma'nın sonucunda ortaya çıkmıştır. Anadolu mayası'nın ne olduğunu, bu mayayı çalanlar bilir. Anadolu mayası ile mayalananlar, bu mayanın birliği'ne tabidir, ilkelerini bu mayanın birliği'nden alırlar. Bu mayanın eserleri, Anadolu coğrafyasının her yerinde, her şeyinde ortaya çıkar." Yalsızuçanlar bu mayanın ne olduğunu güzel açıklamıştır: "Anadolu'ya öz'ün mayasını çalanların kimler olduğunu ise, 'Horasan erenleri' olarak isimlendiriyor ki, bunun adresi, iki nehrin arası, ardı ve havzasıdır, yani Maveraünnehir'dir." Peki Maveraünnehir, neresidir? Bunu yine Yalsızuçanlar'ın dilince söyleyelim: "Maveraünnehir, kâmil insanın kalbi, kâmil insan Maveraünnehr'in Hira'sıdır. İslam irfanının inzivadan çıkışı, Anadolu'ya oradan Balkanlar'a ve Doğu'nun en Batısı, Batı'nın en Doğusu olan İstanbul'a; Bursa, Konya, Erzurum ve Sivas'a ulaşması, Anadolu erenlerinin hareketlenmesiyle gerçekleşmiştir. Cafer-i Sadık'ın kutlu neslinin ve izinin büyük bilgisi Harakani

hazretlerinin ikinci kuşak öğrencisi Yusuf Hemedani, onun dervişi Yesevi, O'nun kutlu halifesi Somuncu Baba, O'nun devamı, Ankara'nın sahibi Hacı Bayram-ı Veli... Bu bilgelik ırmakları hep Uhud Dağı'ndan doğar. Taşkent, Buhara, Semerkant veya Fergana... Adı ne olursa olsun, bilgelik büyük damarları, arzın yüreği olan Kâbe'den kaynar. Bugün, üzerinden sosyalist bir samyeli geçmiş olmasına rağmen hâlâ irfanın çiçekleri açıyorsa Fergana'nın, bu, Peygamberimizin mübarek kademine girmiş yetkin insanlara vatan olmasındandır. Anadolu'ya bilgelik, bu ırmaklardan akmıştır."

Burada Koç'un kavramlaştırdığı hususların muayyen bir zihniyeti değil esasen katıksız vahyi, yani özü, mayayı işaret ettiğini belirtelim. Türkistan diyarı işte o mayayı/ özü temsil eder. Şimdi madde madde Anadolu Mayası hakkında aldığım notlarımı paylaşmak isterim.

1. Bu mimari eserin dili Türkçe, zemini kıyas, harcı mantık, kubbesi kelimeler, mihrabı gönül

ve gönle bağlı akıldır. Kıyas dediğim yanlış anlaşılmalıdır. Her zaman birbirine benzeyen şeyler kıyas edilerek farklar gösterilmez. Kur'an-ı Kerim'de Yasin Suresi "Biz Muhammed'e şi'iri öğretmedik ve şâ'irlik de ona lâıyk değildir." ayet-i kerimesi Kur'an'ı şiir ile kıyas etmez. O dönemin matlub metası şiirdir ve bu ayet esas itibarıyla Kur'an ayetlerini şiir olarak telakki edenlerin zannını butlan eder.

2. Süleymaniye Camii'nin bir taşını çıkarırsanız nasıl ki cami yıkılırsa; bu eserden bir harf, bir kelime, bir cümle çıkarıldığında metnin mefhumundan inhiraf edilmesi yüksek bir ihtimaldir. Herhangi bir kelime, cümle "göz ardı" edildiğinde de durum aynıdır. Yazarın tırnak (" ") işaretlerini neredeyse her kelimedeki kullanması mantık örgüsündeki sağlamlığı ima eder. Yazarın bu tavrı her kelimenin bir diğeri kadar önemli olduğunu, her cümlenin yeni bir soru, her sorunun yeni bir cevap olarak kabul edilmesini talep eder.

3. Bu eser, Batı (Grek-Latin-Kilise Diyarı) ve Doğu (Arap-Fars diyarı) tam anlamıyla bilinmeden anlaşılabilir. Bütün bunlar bilindiğinde dahi anlaşılabilir! Zira Türkistan diyarının mana ve muhtevasının da niteliği bilinmek durumundadır. Buradaki "bilmek" idrak manasındadır. İdrak yaşayarak anlamak demektir. Bizdeki "idrak" ise gönüle hitaptır. Gönle bağlı aklın idraki...Kuru malumat ile Türkistan diyarı anlaşılabilirliğine göre bu böyledir.

4. Türkistan diyarı kelimelerdir. Öyleyse bir yeri değil, mahalli var. O da gönüldür. Âşık Paşa bunu şöyle izah etmiştir:

Söz kamusu ol degül kim dildedir
Ol kim aslıdur sözün gönülde-
dür (Garibnâme)

5. Ahmed Yesevî'nin hikmetle-
ri, Yusuf Has Hacib'in Kutadgu
Bilig'i, Yunus Emre İlahileri,
Mevlana'nın Mesnevisi, Âşık
Paşa'nın Garibnamesi Anado-
lu'yu mayalamışlardır. Ya da
Anadolu Mayası ile mayalan-
mışlardır ki bu maya "kelam"-
dır. Cevher olan kelimdir.

6."Anadolu Mayası" adlandır-
ması "kültür" vb. unsurlarla
izah edilemez. Esasen kültür,
Cemil Meriç'in de ifade ettiği
gibi bukalemun gibi bir keli-
medir. Girdiği her kabın şeklini
alan kültür kelimesi kaypaktır
ve Grek-Latin Kilise diyarı'na
aittir. Oysa "maya", kutsiyetini
kelamdan alır. Onun mahalli,
gönüldür. Gönüle bağlı olan
akıldır, rasyonel akıl değildir!
Gönül, kelamın mahalli oldu-
ğuna göre bu kelam "hayy"-
dir, hayattardır. Türkçenin en
muhteşem kelimesi "gönül"-
dür ve gönülün başka hiçbir dil-
de karşılığı, anlamdaşı yoktur.
Gönül, Türkçedir ve Türkçe
gönülün dilidir. Gönülden gönü-
le düşen kelimeler dirilticidir,
Yünusça da bu böyledir:

Her dem yeniden doğarız

Bizden kim usanası

7.Yalçım Koç, kelam-söz ayrı-
mından hareketle Anadolu
Mayası ile Grek-Latin Kilise
diyarı ve Vehhabi anlayışın da-
marı olan Arap-Fars diyarını
tefrik eder. Bu münasebetle
yazarın teşbih, benim metafo-
rik söylem olarak değerlendi-
diğim darphane/banknot mi-
sali, bundan hareketle bank-
notun hukuki, iktisadi değe-
ri ve yine buna bağlı olarak
tartışılan gerçek-sahte-kalp
kavramlarının ayrı noktalara

düşen anlamları anlaşılman
kelam-söz ilişkisi anlaşılman
(s.183-200). Grek-Latin-Kilise
diyarının"söz"ünü Attikeli Ef-
latun'a, onu da Hz. Musa'nın
kelamına bağlayan, fakat Ef-
latun'un söyleminin Hz. Mu-
sa'nın kelamından uzağa dü-
şen "kalp söz"lerden oluştuğu-
nu böylece Grek-Latin-Kilise
diyarının "kelam"dan uzaklaş-
tığını öğreniyoruz. Kitap, Ana-
dolu mayası ile Grek-Latin-Ki-
lise diyarının farklarına çok
ayrıntılı yer ayırırken Arap-
Fars diyarı ile Anadolu Maya-
sı arasındaki farklar muğlak
bırakılmıştır. Arap-Fars diyarı
Vahhabilik'ten ibaret değildir,
fakat Vehhabi damarı besle-
miştir. Eğer Arap-Fars diya-
rının söylemini, Hz. Musa'nın
kelamına irca ettiği Eflatun'un
söyleminden hasıl olan söz'e
yani Grek-Latin-Kilise diyarı-
nın sözü çerçevesinde değe-
lendiriyorsa ve yine konuyu bu
istisnalar dışında diğer İslami
müktesebattan teşekkül eden
muhtevayı Anadolu Mayası çatı-
sı altında kıymetlendiriyorsa
buna ihtiyatla yaklaşıyorum.

7. Kitabı okurken yazarın ken-
disinden başka her şeye kör
eden üslubundaki "büyü"yü
fark etmemek mümkün de-
ğildir. Bunu kitabın tamamında
hükümran olan şeyi kuşatıcı
bakış açısında, gönülde ve
"mantık"taki asalette aramak
gerektiği kanaatindeyim.

8. Kitabı okurken vahiyle şe-
reflenmiş bütün dillerin ben-
zer reaksiyoner tutumlar ser-
gileme haklarının bulunup
bulunmayacağını düşündüm.
Mesela Farsçanın. Bu bağlam-
da Nasrullah Pürcevadî'nin
"Büy-ı Can" kitabında benzer
bir reaksiyoner tutum dikkati-
mi çeker. O da gerek Arap ge-
rekse İran kökenli filozofların

(Koç'un ifadesiyle) Grek-La-
tin-Kilise diyarının sözlerine
kapılıp gittiklerini oysa kela-
mın/Kur'ani hikmetin ihmal
edildiğini söylediği kitabının
yoğun tefekkür ihtiva eden bö-
lümü okunduğunda kelam-söz
ayrımından değilse bile Fars-
çanın vahiyle tanışmasından
sonraki kelamı merkeze aldığı
görülür. Bundan Pürcevadî'nin
dilinde teşekkül eden anlam
dünyası ile Anadolu Maya-
sı'nın anlam dünyası bir yer-
lerde buluşur kanaatindeyim.

9. Yalçım Koç'un Anadolu Ma-
yası kitabından hareketle
gönülün kelamından hasıl olan
bütün metinlerin bu bakış açı-
sıyla yeniden yorumlanması
gerekir. Bilhassa Türkistan
Diyarı'nın müktesebatını haiz
olan edebî metinlerin yorumu-
nu "kelam" muvacehesinden
yeniden idraki şarttır. Buna
bağlı olarak bu eserin hem ta-
rih ve hem de edebiyat bölü-
mlerinde okutulması ve mantık
silisilesinden bir kelimeyi bile
ihmal etmeyen bir dikkatle an-
latılması, yorumlanması gere-
kir. Üzülerek ifade etmeliyim
ki muhatap her zamanki gibi
çok olmayacaktır. Türkiye'yi
yönetmeye talip 50 kişi bu ki-
tabı hakkıyla tetkik etse kana-
atimce yeterlidir!

Sonuç olarak yukarıda kurdu-
ğum hükümlerde dikkatten
kaçan, kavramları Koç'taki
rusühiyetle yerli yerinde kul-
lanmadığım cümleler olabilir.
Hükümlerim tashihe açıktır.
Zira Koç, her cümlesi tahlil ve
şerh edilmeyi, üzerinde uzun
uzadıya durulmayı hak eden
muazzam bir eser vücuda ge-
tirmiştir.

ARAF TA KALMIŞ BİR MODERNLEŞME HİKAYESİ: TÜRK MODERNLEŞMESİ

Prof. Dr. Mevlüt ÖZBEN

Batı-dışı modernleşme deneyimleri içinde özgün bir yere sahip Türk modernleşmesinin küreselleşme olgu ve süreçleri ile farklı modernlikler bağlamında değerlendirilip değerlendirilemeyeceği ya da Türk modernleşmesinin bu uzun erimli yolculuğunun kendi tarzını inşa edip etmediğine karar vermek güç olsa da bazı değerlendirmeler yapabilmek için yeterli birikime sahip olduğumuzu düşünüyorum.

Türk modernleşmesi, “olduğu şeyi güçlendirerek” varlığını devam ettirmekle; “olduğu şeyi değiştirerek” var olmak arasındaki büyük farkın gerilimlerini tepeden tırnağa yaşayan (ve yaşatan) bir tarihselliğe sahiptir. Bu nedenle ilgili süreç, önünde sonunda, bir karar verme sürecinin zorlukları, sancuları, tereddütleri ve gel-gitleri üzerinden okunmalıdır.

III. Selim-II. Mahmut dönemleri ve Tanzimat Fermanına (1839) atıfta bulunulsa da, Türk modernleşmesinin başlangıcını takvimlendirmek sanıldığı kadar kolay değildir. Çünkü karar vermek de verilen kararın niteliği de tartışmalıdır. Burada zorluğu yaratan, modernlik ve modernleşmenin nasıl alımlanacağı

konusundaki büyük uzlaşım-sızlıktır. Bu yüzden Türk modernleşme tarihi, bir bakıma arafta kalmışlığın tarihidir.

Cihana hükmetmeyi test etmiş, bununla ilgili anlatılarla kültürleşmiş bir coğrafyanın siyasi elitleri de sıradan insanları da ‘olduğu şeyi değiştirme stratejisine’ karşı hep bir mesafe içinde olmuşlardır. Bu mesafenin özellikle siyasi elitler açısından (tebaanın karar alma mekanizmaları içinde yerinin olmadığını akılda tutarak) tüm bir Osmanlı-Türk modernleşme evresini kapsadığını söylemek yanlış olmaz. 19. Yüzyıldan itibaren çok daha belirgin hale gelmeye başlayan çöküşe rağmen, Osmanlı, belirli açılardan kendisini cihanın merkezinde görme alışkanlığını devam ettirmektedir. Sözelimi 1839 Tanzimat Fermanı’nın “müsavat” yaklaşımının Osmanlı Müslümanları tarafından yadırganma biçiminin yoğunluğuna bakılacak olursa “olduğu şeyi değiştirmek” gibi bir stratejinin henüz seçenek dahi olmadığı görülecektir. Kaldı ki, Tanzimat’tan onlarca yıl sonra bile, II. Abdülhamit’in Cuma Selamlıklarının ihtişamı, düzeni ve en önemlisi bu törenlere katılımın boyutları (yabancı temsil-

ciliklerin, devlet adamlarının ve basın ilgisini) Osmanlı’nın kendi kendini konumlandığı ayrıcalıklı yerin sadece Osmanlı zihin dünyasının değil, aynı zamanda, kısmi de olsa, dış dünya tarafından da paylaşıldığını göstermektedir.

Bu büyümlü bakışın, yani olduğu şeyin her ne olursa olsun biricikliği anlayışının esaslı bir sarsıntı geçirdiği Balkan Harbi sonrasında kafaların bir hayli karıştığı söylenebilir de, Osmanlı Türk modernleşmesinin üç evresinde de (Tanzimat, II. Abdülhamit ve İttihat Terakki) ‘olunan şeye sadakat’ devam etmiştir. Bu yüzden, her şeye rağmen, kulak verilmesi gereken kaynağın kendi içimizde, yani İslam geçmişimizde ve atalarımızın çizdiği istikametler doğrultusunda oluşmuş düzende olduğu vurgusu tüm bir Osmanlı-Türk modernleşmesi evresine hakim olmuştur.

Dışarısının tariflediği şekliyle hasta olmasına hastadır belki, ama güçlenecek ve ayağa kalkacak adam aynı adamdır. Yüzyıllardır devleti ve toplumu yöneten Osmanoğulları’ndan bir baş ve atalardan kalma düzenin devamıdır istenen. Öyle ki, 1920’de TBMM açıldığında ve duvarına asılan “Hakimiyet Milletindir” sözü içeriden çok

dışarıda yankı bulmuş ve Kurtuluş Savaşı'nın gidişatını etkilemiştir.

Türk modernleşme tarihinde 'olduğu şeyi değiştirerek' var olma stratejisinin uygulamaya konulması Cumhuriyet dönemi ile birlikte olmuştur. Kurucu elitlerin (aslında bir tek Mustafa Kemal Atatürk'ün kafasında çoktandır netleşmiş bir konudur) kararı olarak yeni devlet, deyim yerinde olursa, her eskiyi düşman saymış ve devletin adını zikrederken de yeni sıfatını kullanmaktan geri durmamıştır. "Yeni Türkiye", olduğu şeyi değiştirerek var olma kararının müccesem misali olmak istemektedir. Bunun için geçmişi yüzyıllarca onurla sırtında taşımış sembollerle, geleceği şan ve şerefle sırtlanacak sembollerin değişimini içeren bir İnkılap süreci devreye sokulmuştur. Örneğin yeni devletin başkenti de yeni olmalıdır şiarıyla Ankara başkent yapılmıştır. Diğer tüm sebeplerinin yanında, maziye ve eski düzeni hatırlatan İstanbul'un başkent olarak kalmasına bir de "kararsızlığın" simbolizminin ekleneneceğini düşünen kurucu elitler, radikal bir kararla, Ankara'nın başkent olmasını yasalaştırmışlardır (13 Ekim

1923). Benzer bir kararlılık, kendisini Hilafetin kaldırılmasında da (1924) göstermektedir. II. Abdülhamid'in, her ne kadar dünyevi ve politik maksatla kullanmış olsa da, aktive ettiği halifelige saltanatın ilgasından (1922) sonra bir de eski düzenin özlemini çekenlerin toplanma merkezi olma özelliği eklenince Cumhuriyet Yönetimi tereddüt etmeden Hilafetle vedalaşmıştır. Diğer tüm kurumsal dönüşüm ağlarıyla birlikte düşünüldüğünde kendisinden önceki Osmanlı-Türk modernleşmesinin devletli kişilerinin kararsızlığının, Cumhuriyetin kurucu kadrosunda kararlılığa evrildiğini söyleyebiliriz.

Türk modernleşmesinin asli özelliği olan devletli kişilerce yukarıdan aşağı tatbik olunan seyir içindeki ilk kırılma, 1946 seçimlerini saymazsak 1950 yılında çok partili sisteme geçilmesi ile birlikte olmuştur. Kararı ilk kez sorulan politik topluluğun (ulusun) seçim sonuçlarına yansıyan tercihi, bu seferde bambaşka bir alanda "kararsızlığın" en güçlü işareti olarak okunmuştur. Modernleşme adına, olduğu şeyi değiştirerek var olma kararını birkaç on yıl önce vermiş bulunan devletten farklı olarak or-

taya çıkmıştır ki, aynı kararlılık aşağılarda, toplum katında yoktur.

Haklı olarak bir kültür devrimi olarak da anlaşılması gereken Cumhuriyet modernleşmesinin muhatabı olduğu kentli nüfusun azlığı, söz konusu devrimin dönüştürücü gücünü kısıtlamıştır. Yaklaşık yirmi bin nüfuslu, yolları çamurlu bir Anadolu kasabası olan Ankara'nın imar edilmesi, tüm Türkiye için bir şey ifade etmemektedir. Öyle ki, 1950'lerin ortalarına gelinceye kadar ülkenin şehirlerinin bütünüyle karayolu vasıtasıyla birbirine henüz bağlanmamış olduğunu hatırlatmak bu bakımdan anlamlıdır.

II. Dünya Savaşı sonrasında yeni dünya düzeninde şekillenmeye başlayan iki kutupluluğun ABD tarafında olmayı taahhüt etmiş olan Türkiye'nin, bunun da bir gereği olarak geçmiş bulunduğu genel oy prensibine dayalı demokrasi rejiminde karşılaştığı ilk şey söz konusu "kararsızlık" olmuştur. Siyaset erbabının pragmatizminin, içindeki hazineyi fark etmesinin güç olmadığı bu kararsızlığın, sonraki on yıllarda, her seferinde yatırım yapılan ve yönlendirilen bir olgu olduğunun da altını çizmek gerekir. Başka bir deyişle, 1950'den sonra, Türk modernleşmesinin arafta kalmışlığı, en azından siyaset kurumunca, bir şikayet konusu değil; her fraksiyonun kendisi için fayda gördüğü bir politik yatırım meselesine dönüşmüştür.

1950'den sonra Türk modernleşmesinde dikkatlice izlenmesi gereken yenilik, 'millet iradesi' esasının siyaseten

üstlendiği şekillendirici rol ve karar vericiliğe olan etkidir. Öyle ki, TBMM’de parti grubunda başvekil sıfatıyla vekillere seslenen Adnan Menderes’in ‘siz isterseniz Halife’yi bile geri getirebilirsiniz’ derken kastettiği son şey ya da kastetmediği tek şey, Halife’yi geri getirmektir. Başvekil Menderes’in Demokrat Parti vekillerinin kafasına sokmak istediği şey, milletin iradesinin kendilerinde olduğunun farkına varmalarıdır. 1950’ye kadar egemenliğin millette olduğu ön kabulünden hareketle, millete rağmen millet adına muktedir olanlarla; 1950’den sonra, dönem dönem, millet iradesinin her şeyden üstün olduğu ön kabulüyle, milletin siyaseten yeter bir kısmının oylarıyla muktedir olmaya çalışanlar Türk modernleşmesinin en çekişmeli aktörlerini oluşturmuşlardır.

Oysa gerçekte millet iradesi nasıl konumlandırılmalıdır? Millet iradesini belirleyen tek şey genel seçimler midir? Millet iradesi seçimler marifetiyle el değiştirebilecek bir şey midir? Ve benzeri soruların Türk modernleşme tarihinin özellikle 1950 sonrasında kapsayacak şekilde yeniden düşünülmesi ve değerlendirilmesinin modernleşme serüvenimizi araftalığının izah edilebilirliği açısından son derece önemli olduğunu söyleyebiliriz.

Türk modernleşmesinin araftalığının, yani kararlılıkla-kararsızlığın iç içeliğinin tesirleri her dönemde ve yaşam kesitinde karşımıza çıkmaktadır. Başta politik alan olmak üzere neredeyse tüm sahalarda temayüz etme mücadelesinin bu ana aks üzerinden (kararlılık-kararsızlık ya da kararlı-

lık-karşı kararlılık) işlediğini söyleyebiliriz. Bir bakıma, kültür savaşlarının ya da yaşam tarzı farklılıklarının mücadelesinin de kaynağı ve/veya nedeni, modernleşme serüvenimizdir. Toplumun kararlı kesimlerinin de kararsız ya da karşı-kararlı kesimlerinin kendilerine göre deneyimledikleri zorluklar ve üstesinde gelmekte güçlük yaşadıkları çelişkiler hep olmuştur. Buna göre, kendini bir kültür devrimi olarak ortaya koyan cumhuriyet döneminin mecburi kültür değişmelerine muhatap olan toplum kesimleri bir tarafta; farklı olarak serbest kültür değişmelerine de maruz kalmakla birlikte kararsızlık veya karşı-kararlılık içinde olmaya devam edenler diğer tarafta...

Modernleşme serüvenimizin söz konusu fay hatlarının kırılımlarının her seferinde ürettikleri birbirinin tekrarı gibidir. Buna göre modernleşme, bazı taraflar için iyimser bir ilericiliğin eşsiz bir kaynağı iken; başka taraflar için ise değerler bakımından sürekli geri gidişe neden olan kötücül bir şeydir. Kafalar karışıktır; modernleşmenin nüfuz etmeye başladığı her yerden feryatlar yükselmektedir neredeyse... Nurettin Topçu gibi beyinler bile ‘garbın makine gıcirtısı’ ile dolup taşan cemiyet hayatında kültürümüz ve değerlerimizin korunması için dikkatli olmak gerektiğinden dem vururlar.

Türk modernleşmesinin arafta kalmışlığına ve bundan kaynaklı kültür çatışmalarına sadece siyaset kurumu yatırım yapmamış; irili ufaklı birçok grup sosyolojik anlamda bölünmüşlüğü en dramatik

ve yer yer tehlikeli de olabilen bölünmesi “biz” ve “onlar” üzerinden temayüz etme mücadelesi vermiştir.

Tüm bu olup-bitenler içinde Türk modernleşmesinin değişmez, kalıcı ve güçlü imgesi olarak devlete de bir parantez açmak gerekir. Kemal Tahir’in deyimiyle meziyetleri devlet kurmak olan Türklerin modernleşme serüveninde de devletin oynadığı rolün rastlantısal olmaması anlaşılabilir bir şeydir. Toplumun neredeyse büyük bir bölümünün üzerinde ittifak ettiği nokta, devletin önemi ve değeridir. İster millete ait olduğu teorize edilmiş bir egemenlik, isterse de millete ait olduğu her seçimde yeniden sınanmak durumunda kalan bir irade kaynak olarak kullansın; Türk modernleşme tarihinin en güçlü ve gözde aktörü devlettir. Batı-dışı modernleşme biçimlerinin doğasma da uygun olacak şekilde Türk modernleşmesinin her aşamasında, her tonunda ve her karar ya da kararsızlığında devlet vardır. Özellikle 12 Eylül 1980 sonrasında kurgusu ve sonrasında da bu bağlam etrafında değerlendirilmelidir.

Sonuç olarak arafta olma ve her seferinde büyük bir maharetle güncellenen ve çeşitlendirilen biz ve onlar bölünmesinin hikayesi olan Türk modernleşmesinin haleti ruhiyesini siyasi sahada en iyi yansıtan söz Sabahattin Zaim’in şu sözüdür:

“Özal bizdendir, onları idare etmeye çalışıyor; Demirel onlardandır, bizi idare etmeye çalışıyor”...

ERZURUM'DA AMERİKAN PROTESTAN MİSYONERLERİ ve TÜRK MİLLİYETÇİLERİ

Yılmaz KUŞKAY

Osmanlı İmparatorluğu'na 1820'de giren ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulduğu 1923'e kadar yüzyılı aşkın bir süre, başta Müslümanlar ve Yahudiler olmak üzere, Protestan olmayan bütün Hristiyan tebalarda Amerikan Protestanlığını yaymak, onlarda ayrılıkçı bağımsızlık fikirlerinin gelişmesini sağlamak ve misyoner faaliyetlerini diplomasi ve istihbarat aracı olarak kullanmak Amerikan Protestan Bordu'nun başlıca amaçlarıydı.

Osmanlı İmparatorluğu'nda Sultan I.Murat döneminde başlayan ve giderek neredeyse bütün ülkeye yayılan ve 19 yy.da ülke ekonomisine büyük darbe vuran ve adeta boyunduruk haline gelen Kapitülasyonlar (yabancılara tanınan ayrıcalıklar) 7 Eylül 1914 tarihli bir "irade-i seniye" ile kaldırılmasına rağmen lehtar ülkelerin dayatması ile uygulanamaz duruma gelmişti. Lozan müzakerelerinin en hararetli konusu yine kapitülasyonlar meselesi idi. Nihayet 24 Temmuz 1923'te imzalanan Lozan Antlaşmasıyla devletin üzerindeki bu pranga kaldırılmış ve ardından kabul edilen 3 Mart 1924 tarih ve 430 sayılı Eğitimde Birlik (Tevhid-i Tedrisat) kanunu ile yabancı eğitim ku-

ruluşları Milli Eğitim Bakanlığı'nın denetimi altına girmişti. Lozan'da ABD ile yapılan 6 Ağustos 1923 tarihli "Dostluk ve Ekonomik İşbirliği" Antlaşmasını, yapıldığı tarihten yedi yıl sonra 1930 yılında kabul eden ve genç Türkiye Cumhuriyeti ile kalıcı diplomatik ilişkiler kuran Amerika Birleşik Devletleri ile ve Lozan'da İngiltere ve Fransa başta olmak üzere diğer ülkelerle yapılan tartışmalardan başarıyla kalkmak kolay olmamıştır.

31 Ekim 1819'da Pliny Fisk ve Levi Parsons, Misyonerlik girişiminin ilginç alanı olarak, Hristiyanlığın ve İbrahim-i dinlerin doğduğu Kutsal Topraklara doğru Boston'dan yola çıktılar. Malta üzerinden İzmir'e ayakbastılar. Amaçları Osmanlı Devleti sınırları içerisindeki Filistin'e gitmek ve Kutsal Topraklara yeniden Hristiyanlığın saflığını götürmekti. Fisk ve Parson'un en büyük hayalleri ise, yüzyıllar boyunca Hristiyan ve Müslümanlardan acı çekmiş Yahudileri Filistin'de tekrar canlandırmak ve Osmanlı İmparatorluğunu yok etmek ve İsrail oğullarını Yahudilikten Protestan (Evanjelizm) e döndürmekti. Bu ilk öncü misyonerler Hz. İsa'nın müritleri

olan yeni Amerikan Havarileriydi. Evanjelistler 19. Yüzyılın "ikinci havarilik" çağı olduğuna inanıyorlardı. Prof.Dr.Erol Güngör Hz.İsa'nın emrini şöyle yorumluyordu : *Hristiyan alemi, yeni havarilerin ideali ni şöyle açıklıyordu : Gidin ve insanlar arasında "Tanrı'nın alemnşümül hakimiyetini(İmparatorluk) ve gerçeğini tesis edin " şeklinde tefsir edilmesi ile Yahudilerden sonra (ikinci bir arz-ı mev'ud ideali yaratılmış oldu.*

ABCFM Protestan Bordu; Küçük Asya ve İran'da Amerikan Protestan(Evanjelist) Misyonerliği istasyonları kurmak amacıyla gerekli araştırmalar yapmak üzere 1830 yılının Şubat ayında Eli Smith ve Harrison G.O. Dwight'ı Anadolu, Kafkasya ve İran'a gönderdi. Smith ve Dwight önce İstanbul'a geldi ve buradan Erzurum'a geçtiler. Daha sonra Urumiye'ye gittiler. Heyet, Urumiye'den tekrar Erzurum'a geldi ve buradan Trabzon'a geçerek İstanbul'a döndü. 1828-1829 Birinci Osmanlı-Rus savaşından yeni çıkmış ancak henüz Rus Ordusu'nun terk etmemiş olduğu Erzurum'da bir Misyoner İstasyonu kurulmasını uygun bulmamış, ancak Urumiye ve Trabzon'u Bord'a tavsiye etmişti.

Küçük Asya'da ilk Amerikan Protestan Misyoner İstasyonu 1826'da İzmir'de kuruldu. Daha sonra William Goodell ve eşi İstanbul istasyonunu kurdu. Batı Anadolu'da İstanbul'u 1834 yılında Bursa ve Sakız, 1835 yılında Trabzon takip etti. William Jackson 1935 yılında Küçük Asya'nın doğusunda ilk Misyoner İstasyonunu Trabzon'da kurduktan sonra, 1839 yılında Trabzon'dan Erzurum'a geçerek Erzurum İstasyonunun kurdu. Doğu Anadolu'da ise, Antep(1848), Sivas(1851), Adana ve Merzifon(1852), Kayseri ve Maraş(1854), Harput(1855) ve Tarsus(1859) istasyonları kuruldu.

Amerikan Bordu kısa bir süre içerisinde Yahudiler ve Müslüman Türkleri Protestanlığa çevirmeye çalışmanın bir hayal ve ütopya olduğunu görerek, Ortodoks Grekler ve Gregor-yan Ermenileri dinlerinden çevirmeye yöneldi. Yine Bord, 1830'lu yıllardan itibaren Malta'dan sonra, İstanbul'da eğitim ve yayın faaliyetlerine ağırlık vermeye başladı. Beyrut, Kudüs ve İzmir'den sonra İstanbul'a yayıncılık faaliyetlerini taşıdılar. Protestan Bordu'na bağlı misyonerlerinin yoğun faaliyetleri Ortodoks ve Gregor-yan Patrikhanelerinin tepkilerine yol açtı. 1839'da 22 üyeli "Ermeni Evanjelik Birliği" adlı bir gizli cemiyet kurulması, İstanbul'da ki Ermeni Patriği Stefan'ın görevinden uzaklaştırılmasına yol açtı. Bu tarihten itibaren Ermeni Patrikliği Amerikan misyonerlerinin dağıttıkları İncil ve diğer dini yayınların okunmasını ve satın alınmasını yasakladı. Rum Patriği de Ermeni Patriği gibi bir bülten yayımlayarak yasak kampanyasına katıldı. Yasaklar

Anadolu'daki patrik ve kiliselere de uzandı. Dinlerini değiştirenlere karşı sert bir mücadele başlatıldı, dinlerini değiştirenler aforoz edildi, falakaya yatırıldı ve işlerinden atıldılar. Eğer işyerleri varsa kendilerine alışveriş boykotu yapıldı ve aile düzenleri bozuldu. Böylece dininden dönen Ermeniler hukuki haklarını kaybederek, kısaca evsiz-barksız, kişiliksiz, ailesi ve cemaati tarafından terk edilmiş duruma düştü. 1846 yılında Pera'da ilk Ermeni Evanjelik kilise açıldı ve bu kiliseyi üç kilisenin açılışı takip etti. Protestan cemaatinin 1840-1850 yılları arasında karşılaştığı büyük direnç ancak İstanbul'da ki İngiliz Büyükelçi Sör Stratford Canning'in Osmanlı Sultanı nezdinde yaptığı büyük destek sonucu, 1850 yılında Sultan Abdülmecid'in fermanıyla, Protestanların "Millet" statüsüne kabul edilmesiyle birlikte aşıldı. Bu tarihten sonra da Protestan misyonerlerine karşı direnç yer yer devam etmesine rağmen, cemaat daha rahat nefes aldı.

1853-1856 arasında meydana gelen Kırım Savaşı döneminde Türkiye (Osmanlı Devleti), İngiltere ve Fransa Karadeniz'de ve Kafkasya'da egemenliğini artırmak isteyen Rusya'ya karşı güçlerini birleştirerek ortak hareket etti. Bu dönemde Robert Koleji kurucusu Cyrus Hamlin Sultan'ın fermanı ile almış olduğu izinle İstanbul'da ticari işletmeler kurdu. Kırım Savaşı sırasında Rusların 1855'te Kars'ı uzun bir süre kuşatması sonrası, işgal etmesi dolayısıyla Erzurum Protestan istasyonu faaliyetine 1856'da ara verdi ve bölgede siyasi istikrarsızlık yüzünden 1861 yılına kadar kapalı kaldı.

19 yüzyıl boyunca ve 20. yüzyılın başlarında misyonerler Amerikan dış politikasının en önemli unsuru oldular.

19.Yüzyıl başlarında Amerikan ticaret gemileri ancak Osmanlı korsanlarına haraç ödeyip Akdeniz'e girebiliyorlardı. 1776 yılı gibi yakın bir tarihte İngiltere'den bağımsızlığını ilan eden Amerika Birleşik Devletleri, 1787'de Anayasasına kavuşmuş ve 30 Nisan 1789'da George Washington ilk Başkan olmuştu. ABD ile Osmanlı Devleti arasında 5 Eylül 1795 tarihinde "Dostluk ve İşbirliği Antlaşması" Cezayirli Hasan Paşa ile ABD Başkanı George Washington arasında imzalanmıştı. Bu anlaşma Türkçe düzenlenen ve ABD'yi vergiye bağlayan ilk anlaşma olması bakımından son derecede önemlidir. 9 Kasım 1800'de bir Amerikan gemisi İstanbul'a demirlediğinde büyük bir heyecana yol açmıştı. O güne kadar birçok devlet adamı dâhil İstanbullular Atlantik ötesindeki Yeni Dünya'nın yerini ve bayrağını bilmiyordu. 1830 yılına kadar Osmanlı devleti bu yeni ülkeyle ticaretle bile ilgilenmiyordu ve ticaret tek taraflıydı ve 1830 yılında ABD Osmanlı Devleti'nden 414.392 dolar değerinde mal ithal ederken, 74.263 dolar değerinde mal ihraç etmişti. Osmanlı devleti ile ABD arasında ilk ekonomik anlaşma ise 1830 yılında "Ticaret ve Denizcilik Anlaşması" olarak yapıldı ve böylece ABD diğer Avrupa ülkeleriyle aynı statüye kavuşmuş oldu ve kapitülasyonlardan yararlanmaya başladı. Misyonerler ve Amerikalı tüccarlar ABD-Osmanlı ilişkilerinde başlıca iki önemli araç idiler. Bu anlaşma imzalandıktan sonra, Kapitan David Porter 1831 yılında

Maslahatgüzar olarak İstanbul'da ABD'nin ilk diplomatik temsilcisi oldu. Bu tarihten ilk tam yetkili büyükelçinin atandığı 1906 yılına kadar İstanbul'da Orta Elçi ve Mukim Elçiler görev yaptı ve son Mukim Elçi olan John G.A. Leishman 5 Ekim 1906'da fevkalade yetkili Büyükelçiliğe atandı. 19.yy'da ABD'nin ilk konsoloslukları Beyrut, Halep, Kudüs, İzmir, Mersin, Bursa 'da açıldı. 1888'de ABD'nin Osmanlı Devletinde 25 Konsolosu vardı. Bu konsoloslar diplomatik ilişkilerden daha çok ticaret temsilcisi gibi çalışıyorlardı. Bu yüzden Amerikan Misyonerleri Anadolu'da çok daha kapsamlı konsolosluk ağına sahip İngiltere'nin konsoloslarıyla çalışmayı yeğliyorlardı. İngiliz Konsolosları çok iyi eğitilmiş, daha bilgili, tecrübeli ve manevra kabiliyetleri yüksek olduklarından, Amerikan Protestan misyonerlerince tercih ediliyordu. Zaten özellikle Doğu Anadolu'da hem İngiliz Hükümeti konsoloslarına Amerikan misyonerlerinin sorunlarıyla ilgilenmeleri için gerekli talimatı vermişti. 1888'den sonra, 1896'da Erzurum'da ve 1901'de Harput'ta Amerikan konsoloslukları açıldı, ancak çok uzun süreli olmadılar. 1917 yılında ABD'nin I. Dünya Savaşı'na katılması yüzünden ABD-Osmanlı Devleti diplomatik ilişkileri 1927 yılına kadar kesildi.

Reformcu kişiliği ile tanınan Osmanlı Sultanı II. Mahmut 1826 yılında tarihte Vaka-i Hayriye olarak bilinen olay sonucu "Yeniçeri Ocağını" ortadan kaldırdı. 1839 yılında hayatını kaybeden Sultan II. Mahmud'tan sonra I.Abdülmecid Sultan oldu ve aynı yıl 3 Kasım 1839'da Gülhane Hatt-ı Hümayını

(Gülhane Hatt-ı Şerifi) olarak bilinen Tanzimat Fermanı ilan edildi. Tanzimat Fermanı ile herkese mal ve can güvenliği sağlanacak, özel mülkiyet güvence altına alınacak, vergi ve askere alma konusunda adaletli davranılacak ve Müslüman ve gayrimüslim tüm Osmanlı tebaası getirilen bu haklardan yararlanacaktı. 1850 yılında İngiliz Büyükelçisi Canning'in de büyük desteği sonucu yayınlanan Ferman ile Protestan cemaatine "Millet" statüsü tanındı. 1854 yılında Protestan Nizamname(Anayasası) nı hazırlayan Protestan cemaati 1856 Tanzimat Fermanı'nın ilanının ardından bu nizamnameyi yayınladı ve çok milletli "Protestan Milleti" Osmanlı sisteminde yer aldı. Ortodoks, Gregoryen ve Katolik mezheplerinin aksine. Protestanların herhangi bir patrikliği yoktu ve bu bakımdan onlar daha özgürlükçü ve liberal düşüncelere sahip bir cemaat yapısına sahiptiler.

Amerikan Bordu ilk yatılı dini okulunu(Seminer) İstanbul'da 1845 yılında kurdu ve aynı yıl Kız Okulu açıldı. Yine ilk Evanjelik Protestan kilisesi İstanbul'da 1846 yılında açıldı. 1850-1860 arası Bordu içerisinde okullar konusunda derin tartışmaların yaşandığı bir dönemdir. Hamlin'in başını çektiği grup, açılacak eğitim kurumlarında eğitim dilinin İngilizce olmasını savunuyordu. Dr.Schauffler ve taraftarları ise, eğitimin hitap edilen cemaatin veya ülkenin ana diliyle yapılmasını savundu. Görüş ayrılıkları keskinleşince Cyrus Hamlin Bord'dan istifa etti ve kendisini tamamen eğitime verdi. 1863 yılında kiralık bir binada Robert Kolejini açtı ve New York'lu bir iş ada-

mı olan Christopher Robert'in maddi katkılarıyla 1871 yılında kendi binalarında Robert Kolej hizmete başladı. Amerikan Bordu, 1860-1890 arası Üsküdar, İstanbul-Gedikpaşa, Bursa, Merzifon, İzmir, Antep, Kayseri-Talas, Tarsus, Adapazarı, Harput ve Erzurum başta olmak üzere birçok yerde misyoner okulları açtı. Amerikan Protestan Bordu'nun eğitim dışında diğer önemli faaliyet sahası ise hastane ve dispanserler idi. 1914 yılına gelindiğinde, Osmanlı Devleti sınırları içerisinde Amerikan Protestan Bordu (ABCFM) 24 istasyon ve 308 alt-istasyon, 151 misyoner, 8 Kolej, 360 İlkokul, 46 Ortaokul-Lise, 1299 mahalli çalışan, 9 hastane,10 dispanser ve 25.922 öğrenciden oluşan muazzam bir güce ulaşmıştı. Yine ABCFM Bordu'nun tüm Dünya'da ki harcamalarının beşte ikisinin Türkiye'de yapılar hale gelmesi de Türkiye'de eriştikleri gücü ve verdikleri önemi gösteriyordu.

1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı(93 Harbi) İngiliz ve Fransızların Osmanlı Devleti'ni desteklediği son savaş oldu. Özellikle Hindistan Ticaret Yolu'nun Güneye doğru ilerleyip Mezopotamya'yı ele geçirmek isteyen Rusların eline geçmesini önlemek amacıyla, İngilizler her ne kadar Kırım Savaşında olduğu gibi aktif olarak katılmasalar da sağlık hizmetleri, organizasyon, lojistik ve danışmanlık yoluyla Osmanlı Devleti'ne yardım ettiler. O dönemde büyük güç haline gelen Alman İmparatorluğu da en son model Krupp toplarını Erzurum cephesine gönderdi. Buna rağmen Osmanlı Devleti savaşı kaybetti ve Kars, Ardahan, Bayazıt ve Erzurum Rusların eline geçti.

3 Mart 1878’ de yapılan Ayastefanos (Yeşilköy) antlaşması ile Osmanlı Devleti Batum dâhil bu illeri kaybetti. Bu gelişme İngiltere, Fransa ve Almanya’yı büyük endişeye sevk etti. Alman Prensi ve Başbakanı Bismarck 13 Haziran 1878 tarihinde Berlin’de bir kongre düzenledi ve uzun pazarlıklardan sonra Rusların Batum’u serbest liman yapacaklarını (Porta Franco) söz vermeleri üzerine Batum Ruslara bırakıldı, buna karşılık Erzurum, Doğubayazıt ve Eleşkirt Osmanlı Devletine geri iade edildi. Erzurum Amerikan Protestan İstasyonunda görevli misyoner eşleri ve misyoner bölgeyi terk edip Trabzon’a gittiler. 1868’te Erzurum’a gelen ve 1884 yılına kadar Erzurum’da kalan Royal Merriman Cole ve Eşi Lizzie ile Bayan Nicholson Erzurum’da kaldılar ve Doğu Cephesi’nde hasta ve yaralı Türk askerleri ile yine salgın hastalıklara yakalanan asker ve insanlara yardımcı oldular. İngiliz Soyluları Balkan ve Doğu Cephelerinde hasta ve yaralı Türk askerlerini tedavi etmek üzere Sutherland Dükü öncülüğünde Stafford House Komitesini kurdular ve komite Erzurum ve Trabzon dâhil 10 yerde Hastane kurdu. Erzurum’ da ki Lord Blantyre İngiliz Hastanesi 15 Temmuz 1877’de ve 300 yataklı Erzurum Stafford House Hastanesi ise 12 Kasım 1877’de hizmete girdi ve her iki hastane 17 Nisan 1878’de hizmetlerini tamamladı. Amerikan Misyoneri Royal M. Cole 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı sırasındaki anılarını “Interior Turkey Reminiscences –Forty Years in Kourdistan (Armenia) “ başlığı ile yayınlanmak üzere hazırladı. Amerikan Bordu ABCFM Genel Sekreteri James Barton 23

Ağustos 1910 tarihinde kitabın önsözünü yazmasına rağmen, bu kitap yayınlanmadı. Royal M.Cole’ün anılarında 93 Harbini aydınlatacak çok önemli bilgiler yer almaktadır.

1914 yılına kadar Osmanlı Devleti ile birlikte hareket eden İngiltere’nin bu ani politika değişikliğinde II. Abdülhamid döneminde, 9 Haziran 1908 yılında Reval (Tallinn) de İngiliz Kralı VII. Edward ile yeğeni Rus Çarı II. Nikola arasında Osmanlı Devletinin geleceği ile ilgili yapılan görüşmelerin etkili olduğu söylenebilir. Bu durumda Osmanlı Devletine Almanlarla işbirliği yapmaktan başka bir tercih kalmamıştı. 1 Ağustos 1914’te Rusya’ya Savaş ilan eden Almanya, 2 Ağustos 1914’te Osmanlı Devleti ile bir gizli işbirliği antlaşması yaptı ve bu anlaşmadan sonra İngiltere, Fransa ve Rusya’ya karşı seferberlik ilan edildi. Osmanlı Padişahı Sultan V. Mehmet Reşat 11 Kasım 1914’de “ **Cihad-ı Ekber** “ ilan ederek, İslam Dünyasını destek için çağırdı.

Osmanlı Devleti savaşa girerken, Doğu Anadolu Amerikan Misyonerleri 1914 yıllık toplantısı ise büyük bir katılımı 20-31 Temmuz 1914 tarihleri arasında Harput’ta yapıldı, bu toplantıdan sonra Ermeni Taşnak Partisi 8. Uluslararası Kongresi yine Ağustos 1914’te Erzurum’da toplandı. Erzurum, Bitlis, Van ve Harput’ta bulunan misyonerler gelişmelerden oldukça tedirgindiler. Rus ordu birlikleri Köprüköy’e ulaşmıştı. İstanbul’da bulunan Amerikan Büyükelçisi Henry Morgenthau misyonerlerle ilgili alınacak önlemler konusunda Dışişleri Bakanlığı ile görüştü ve şimdilik misyonerlerin buldukları yerlerden

boşaltılmaması ancak bölgelerinde daha güvenli yerlere taşınmaları önerildi. Amerika görüşünü değiştirerek USS North Carolina ve USS Tennessee savaş gemilerini Akdeniz’e gönderdi. Rus Ordusu 16 Şubat 1916’da Erzurum’a girdiği zaman, Robert ve Dr.Ida Stapleton ve 2 çocukları Erzurum’da idiler ve öncü Kazak ve Ermeni birlikleri subayları Misyonerlik binalarına gelmiş ve Stapleton ailesini ziyaret etmişlerdi. Stapletonlar erkek yurdunu Rus komutanlığına tahsis ettiler. Stapletonlar dışındaki misyonerler Erzurum, Harput, Bitlis ve Van’ı terk etmişlerdi.

Robert Stapleton, Harput ve Mardin misyonerleri tekrar istasyonlarına dönmüşlerdi. Başta Robert olmak üzere misyonerler 1915 Tehcirinden sonra bölgede kalan az sayıda Ermenilere ve Greklere yardım etmek istiyorlardı. Ancak Nisan 1917’de ABD’nin I. Dünya Savaşına katılması dolayısıyla, ikili ilişkiler kesildi ve Harput’ta bulunan Amerikan Konsolosu Leslie Davis ve misyonerler Harput’tan ayrıldı ve bölgede yalnız Erzurum’da Robert Stapleton ve Mardin istasyonunda üç bayan misyoner kaldı. Bolşevik İhtilalinin başarılı olması ile Lenin I. Dünya Savaşı’ndan çekilmeye karar verdi ve bütün cephe-lerdeki Rus askeri bozguna uğramış gibi savaş meydanlarından hızlı bir şekilde çekilmeye başladı. 5 Aralık 1917’de Erzincan’da Ruslarla ateşkes yapıldı ve böylece 3 yıldır Kafkas Cephesi’nde bulunan Rus askeri evine dönme fırsatına kavuştu. Rusların çekilmesi ile tarihin akışı değişti. Çanakka- le zaferinden sonra batı cephesinde toparlanan Türk Ordusu

doğu cephesini takviye etmeye başladı. Karabekir Paşa komutasındaki Türk Ordusu Erzincan, Erzurum, Sarıkamış ve Kars'ı peş peşe kurtardı. 14 Nisan 1918 Brest-Litovsk Antlaşması sonrası Osmanlı Devleti'nin Elviye-i Selase olarak adlandırılan Ardahan-Batum ve Kars vilayetlerini kurtarma fırsatını verdi ve 14 Haziran -14 Temmuz 1918 arasında Kars, Ardahan ve Batum'da yapılan halk oylamalarında halkın büyük çoğunluğu anavatana katılmak yönünde oy kullandı. Osmanlı Devleti böylece Gürcistan'da Ahılkelek ve Ahıska gibi Türk yurtlarını geri alma fırsatına kavuştu. Türkiye'nin Brest-Litovsk kazanımları 30 Ekim 1918 tarihli Mondros Ateşkesi ve daha sonra İtilaf Devletleri ile imzalanan 10 Ağustos 1920 tarihli Sevr Antlaşması ile kaybedildi.

San Remo Konferansı'nda İngiltere, Fransa ve İtalya "Manda" konusunda Türkiye'ye heyet göndermek istemeyince, iş ABD'nin üzerinde kaldı. ABD Osmanlı Devleti ile savaş halinde olmadığı ve Mondros Ateşkesine de taraf olmadığı için Anadolu'ya asker gönderme durumunda değildi. ABD Başkanı Woodrow Wilson Paris Konferansında gündeme gelen Manda teklifinin daha derin araştırılması için çeşitli araştırma ve inceleme heyetleri görevlendirilmesi için talimat verdi. Manda araştırma heyetlerinin gelmesinden önce zaten İngiltere ve Fransa ellerini çabuk tutup 13 Kasım 1918'de İstanbul'u ve Boğazları işgal etmişlerdi. 1919 yılı içerisinde Anadolu, Suriye, Filistin ve Güney Kafkasya'ya toplam 4 heyet gönderildi. Barton Komisyonu 1919 yılı Mart-Mayıs ayların-

da, King-Crane, Niles&Sutherland Komisyonu 1919 yılı Temmuz-Ağustos aylarında ve son olarak ta en kapsamlı ve büyük komisyon olarak ta General Harbord Komisyonu 1919 yılı Eylül-Ekim aylarında Manda olarak düşünülen topraklarda incelemelerde bulundu.

Erzincan Ateşkesinden sonra, Rus Ordusu çekilirken bölgede bütün silah ve mühimmat ile kontrol Ermenilerin eline geçmişti. Ermeniler bu gücü hunharca kullandılar. Türk Ordusu ilerlemeye başlayınca, Müslümanlara ait ne varsa hepsini tahrip ve talan ettiler. Ermeniler Müslüman Halk üzerinde cinayet, irza tecavüz, kundaklama ve benzeri dehşet verici zararlar verdiler. Niles&Sutherland Van ve Bayazıt'ta gördüklerini şöyle anlatıyorlardı: "Başlangıçta bu hikâyelere inanmadık. Fakat gözlerimizle görünce inanmaya başladık, çünkü yıkıma şahadet ettik ve maddi deliller zaten ortadaydı. Van ve Bitlis'te ayakta kalan evler ve dini yapılar tamamen Ermenilere aitti. Müslümanlara ait bütün evler tahrip edilmişti. Durduğumuz köylerde ve yerleşim birimlerinde görüştüğümüz halk kendi ihtiyaçlarını bildirmek yerine, karşılaştıkları dehşeti anlatıyorlardı."

19 Mayıs 1919'da Samsun'a çıkan Mustafa Kemal Paşa, Samsun-Havza-Amasya-Tokat-Sivas-Erzincan-Erzurum güzergâhını takip ederek 45 gün sonra 3 Temmuz 1919'da Erzurum'a ulaştı. Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin kuruluşuna yol açan başlıca iki önemli olay Kâzım Karabekir Paşa'nın 3 Mayıs 1919'da ve Mustafa Kemal Paşa'nın ise 3 Temmuz 1919'da Erzurum'a gelmeleri

ve bu iki kahramanın ortak bir amaç uğrunda yollarının Erzurum'da kesişmesi idi. Zaten vatanın kurtarılması konusunda ülküler ortaktı. Erzurum ve Doğu Anadolu Bölgesinde "Şarkın Fatih" olarak kabul edilen Kâzım Karabekir Paşa'nın yakın arkadaşı Mustafa Kemal Paşa'yı ziyaret ederek "Emrinizdeyim Paşam" demesi, ülkenin kurtuluşun da en önemli dönüm noktasıdır. Erzurum Kongresi, 23 Temmuz-7 Ağustos 1919 tarihleri arasında Mustafa Kemal Paşa'nın da katılımı ile başladı. Kongre Başkanlığına seçilen Mustafa Kemal Paşa Kongre açılış ve kapanışında konuştu ve kongre sonunda, Mustafa Kemal Paşa başkanlığında 9 kişilik bir Heyet-i Temsiliye (Temsil Heyeti) seçildi.

Harbord Heyeti hiçbir zaman mevcut Ermenistan'ı kapsayan bir Amerikan mandası düşünmedi. Onlar Manda'nın Anadolu'nun tümünü (sözde Batı Ermenistan dahil), Trakya, Mezopotamya, ve Güney Kafkasya Ülkeleri olan Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan'ı kapsayacak şekilde olmasını düşündü. Heyet,Trans-Kafkasya'yı gördükten sonra, Manda Yönetiminin tüm bölgeyi kapsaması gerektiğini, yalnız Ermenistan'da kurulacak yönetimin zarar göreceğini ve yalnız Transkafkasya için 60bin askerinin gerekliliğini hesapladı. Bölgedeki birçok Amerikan misyoneri de Türkleri Ermenilerin yerine tercih ettiğini de ayrıca belirtti.

Harbord, Raporu'nda Manda konusunda 6 haftalık sahada insanlarla birebir temaslar sonucu tespit ettikleri olumlu ve olumsuz hususları sıraladıktan sonra, biz Amerikan

Hükümetine manda tavsiyesini kabul edin şeklinde bir zorlamada bulunmuyoruz ve biz bu görevi bir uluslararası bir görev olarak kabul ediyor ve insani amaçları ön plana alıyoruz şeklinde görüş bildirdiler. Harbord Raporu, 13 Nisan 1920'de Amerikan Senatosu'nun 66.ncı Kongresi ikinci oturumunda "Ermenistan'ın Bağımsızlığı için Amerikan Komitesi" adlı 73 üyeli Senatör, Temsilciler Meclisi Üyesi ve Valilerden oluşan Başkanlığını James W.Gerard ve Onur Başkanlığını Charles Evans Hughes'in yaptığı Genel Komite ile ve başkanlığını yine James W.Gerard'ın yaptığı 8 kişilik yürütme kurulu üyesi Henry Cabot Lodge tarafından sunuldu Bu komite Amerikan Mandası fikrine şiddetle karşı çıktı ve Amerikan mandasını "**Türk İmparatorluğu Amerikan Koruması Altında**" olarak tanımladılar. Komiteye göre: İstanbul (Konstantiniyye), Anadolu, Ermenistan, Gürcistan ve Azerbaycan için müşterek manda şu amaçlara hizmet edecektir: "1) Türk İdaresini uzatacak ve pekiştirecektir ve ayrıca Turancılığı teşvik edecektir;2) Ermeni ırkını ve milliyetini yok edecektir;3) Yakın-Doğu'da daha yumuşak bir Hristiyanlığa yol açacaktır ve 4)İslam ve Hristiyanlık arasında, kaçınılmaz ve önlenemez ihtilafa yol açacak, Muhammed güçlerini 24.000.000 Turanlımın etkisi altına sokacaktır.

Amerikan Senatosu'nun 1 Haziran 1920 tarihli oturumunda oylanan Başkan Wilson'un Manda teklifi 23'e karşı 52 oyla ret edildi.

Sevr Antlaşması tek Türkiye'nin muhatap olarak alındığı

bir idam fermanı niteliğinde idi. 433 maddeden ve 13 bölümden meydana gelen bu antlaşma, TBMM Hükümeti ve son Osmanlı Meclis-i Mebusanı tarafından da onaylanmamıştı. Mustafa Kemal Paşa liderliğindeki Türk Milliyetçilerinin Sevr'e tepkisi büyük olmuş ve ret edilmişti. Başkan Wilson'un görevlendirdiği komisyonun tespit ettiği Osmanlı-Ermeni sınırı Karadeniz'e 275 km kıyı sağlayarak denize ulaşım sağlayacak şekilde tespit edildi. Komisyon Kararı 22 Kasım 1920'de Başkan Wilson tarafından onaylandı.

Erzurum ve Sivas Kongrelerinde Manda ve Himayeye karşı çıkan Mustafa Kemal Paşa liderliğindeki Türk Milliyetçileri Türk Milleti'nin büyük desteği ile 16 Mart 1920'de İkinci İstanbul işgali ile başlayan işgal projesini, 30 Ağustos 1922 Büyük Taarruz sonrası kazanılan Başkomutanlık Meydan Muharebesi ve 9 Eylül 1922'de İzmir'in Kurtuluşu ile sonlandırarak , tarihi bir başarı kazandı.

Lozan Konferansına İsmet Paşa başkanlığında Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti temsilcileri ile, Britanya İmparatorluğu, Fransa Cumhuriyeti, İtalya Krallığı, Japon İmparatorluğu, Yunanistan Krallığı, Romanya Krallığı, Sırp, Hırvat ve Sloven Krallığı temsilcileri katıldılar. Galip taraf olan Türkiye konferansta yapılan birçok uyarı ve tehdide boyun eğmedi. Türkiye; Boğazların statüsü ve Musul Sorunu hariç Osmanlı Devleti'nin ekonomik gelişmesine pranga olan Kapitülasyonların kaldırılmasını sağladı. TBMM Hükümeti Sovyetler Birliği ile imzaladığı Gümrü, Moskova

ve Kars Antlaşmaları sonucu Doğu Sınırını güven altına aldı ve Anadolu topraklarında bağımsız bir Ermenistan Devletine izin vermedi. Doğu Cephesindeki bu başarının rüzgârıyla, TBMM Hükümeti Lozan Konferansında da İtilaf Devletlerinin doğrudan ve ABD'nin Lozan'a gönderdiği gözlemci diplomat ve misyoner temsilcileriyle dolaylı olarak baskı kurmalarına rağmen, Doğu Anadolu'yu içine alacak bir Ermenistan Devleti kurulmasına fırsat vermedi. Lozan Antlaşmasından iki hafta sonra 6 Ağustos 1923'te ABD TBMM Hükümeti ile 24 Temmuz 1923 tarihli Lozan Antlaşmasına benzer "**Dostluk ve Ticaret " ile " Suçluların İadesi"**" antlaşmalarını imzaladı ve gerçekte Amerikan Hükümeti bu anlaşmalar Lozan'da ayrı olarak imzalandığı halde, gerçek Lozan Antlaşmaları imiş gibi Senato'nun onayına sundu.

ABD'nin TBMM Hükümeti ile imzaladığı özel anlaşma ülke içinde tartışmaya açıldı.

Amerikan Senatosunda Evanjelist ve Ermeni lobilerinin etkisiyle Lozan Antlaşmaları Senato'da reddedildi. ABD Ankara Hükümetiyle ancak 1927'de diplomatik ilişkiler kurdu ve 1937 yılında Büyükelçiliğini Ankara'ya taşıdı.

23 Temmuz 1919'da Erzurum'da toplanan Kongre'de, Kongre başkanlığına seçilerek Türk Milliyetçi Hareketi'nin lideri olan Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları Sevr'e ve Mandaya karşı çıkarak, bağımsız bir Cumhuriyet'in kurulacağını açıkladı. Mustafa Kemal Paşa Nutuk'ta Erzurum Kongresinin ilke ve kararlarını yedi maddede açıkladı.

Bu gelişme bile Anadolu'da ki Amerikan Protestan Misyonerlerini tedirgin etmeye yetti. Erzurum'da ki Amerikan Misyoneri Robert Stapleton Erzurum Kongresi sonrasında şöyle anlatıyordu: **Milliyetçi taraftarların bu toplantısında, hareket kendini hem İstanbul Hükümeti ve hem de İtilaf Devletlerine karşı olarak tanımladı. Milliyetçilerin amaçları açıkça ifade edilmişti. Her şeyden önce, onlar Anadolu'nun bir Türk Devleti olarak toprak bütünlüğünün korunmasından yanaydılar ve yabancı müdahaleye karşı meydan okudular ve herhangi bir mandayı reddettiler. Eğer Sultan yabancı müdahaleye direnmezse İstanbul'a alternatif bir hükümet kuracaklardı. Kongre Mustafa Kemal Paşa'yı başkan olarak seçti. Bu andan itibaren o büyük bir sorumluluk alarak liderliği üstlendi. Şurası açık ki, kendisini Türk Milliyetçiliğine adayın Erzurum'da artık Amerikan misyonerlerine yer kalmadı."**

Amerikan Bordu: Mustafa Kemal ve arkadaşlarını kısa zamanda başarısızlığa uğratabilecek maceraperestler sürüsü olduğunu iddia etti. 23 Nisan 1920'de TBMM Hükümeti'nin kurulmasından sonra, Kasım 1920'de Türk Hükümeti Harput'ta ki Amerikan Koleji Müdürü Dr.Riggs'in yıkıcı faaliyetlerinden dolayı Harput'u terk etmesini istedi. TBMM Hükümeti birçok yabancı okula denetçiler atadı. 24 Temmuz 1923 tarihli Lozan Antlaşması'nda Kapitülasyonların kaldırılması ve 3 Mart 1924 tarihli ve 430 sayılı Tevhid-i Tedrisat (Eğitimde Birlik) Kanunu bütün yabancı okulların Türk

Kanunlarına tabi olmasını ve birçoğunun kapanmasını sağladı. Yabancı okullarda Türk Tarihi ve Türk Edebiyatı dersleri artık Türk hocalarca okutulmaya başlandı.

Böylece Amerikan Protestan Misyonerlerinin Ermeni yanlısı ve düşmanca faaliyetleri, Türk Milliyetçilerinin yeni Türk Cumhuriyetini kurması ile sona ermiş oldu.

KAYNAKLAR :

- ABD-Türkiye İlişkilerinin Tarihine Bir Bakış, <https://tr.usembassy.gov.tr/our-relationship-tr/policy-history-io-tr/>.
- The Avalon Project, The Barbary Treaties 1786-1816:Treaty of Peace and Amity, Signed at Algiers September 5,1795, Yale Law School-Lillian Goldman Law Library, https://avalon.law.yale.edu/8th_century/bar1795t.asp.
- Barton,L.James. Daybreak in Turkey, The Pilgrim Press, New York -Chicago 1908, s.163.
- Brian Johnson," American Investigations in Anatolia." The 1919 Field Notes of Emory Niles and Arthur Sutherland, http://courses.washington.edu/otap/archive/data/arch_20c/niles_suthr/Americans_Investigating_Anatolia_Final_to_OTAP_rev_1.pdf,s.1-23.
- Cole,Royal Merriman . Interior Turkey Reminiscences- Forty Years in Kurdistan (Armenia), Basılmamış El Yazısı kitap, Oberlin-Ohio,1910.
- DeNovo,B.John. American Interests in the Middle East 1900-1939, University of Minnesota Press, Minneapolis ,1968,s.96 ; Joseph L.Grabill, Protestant Diplomacy and the Near East:Missionary Influence on American Policy ,1810-1927, University of Minnesota Press, Minneapolis -1969,s.27; <https://dlir.org/images/stories/dlir/arit/timeline1.pdf> and <https://dlir.org/images/stories/dlir/arit/timeline2.pdf>.
- Gerard,W.James. The Joint Mandate Scheme: A Turkish Empire Under American Protection, The American Committee for the Independence of Armenia, New York, 1919,s.1.
- Grabill,L.Joseph. Protestant Diplomacy and the Near East: Missionary Influence on American Policy ,1 810-1927, University of Minnesota Press, Min-

neapolis -1969,s.9.

- Heyrman, Christine Leigh .American Apostles: When Evangelicals Entered The World of Islam, Hill and Wang-A division of Farrar, Strausand Giroux, New York,2015,s.37.
- Kieser,Hans-Lukas. Nearest East: American Millennialism and Mission to the Middle East, Temple University Press, 2010,s.39.
- Kuşkay,Sıtkı Yılmaz. Kafkasya'da Rus Yayılmacılığı ve 1801'den günümüze Türk-Gürcü ilişkileri, KDY Yayınları No.1854, Ağustos 2021,İstanbul, s.86.
- Marr,Timothy. "Drying up the Euphrates: Muslims, Millennialism, and Early American Missionary Enterprise", Abbas Amanat'ın editörlüğünü yaptığı "The United States&The Middle East: Cultural Encounters", adlı kitaptan Yale Center for International and Area Studies, New Haven, University Press of Florida,2002.
- Mehmet Okur ve Hazel Kul, Amerikan Konsolos Raporlarına Göre XX.Yüzyıl Başlarında Trabzon'un Ticari Durumu ve ABD'nin Ticaret Odası Açma Girişimi, Karadeniz İncelemeleri Dergisi, 2015,(19), s.119-138.
- Ortaylı,İlber."Zaferin başlama anının paylaşısı", Hürriyet, Ocak 27,2019.
- Raesch,Gretchen. The Storm of Life- A Missionary Marriage from Armenia to Appalachia, Gomidas Institute, London, 2016,s.70.Russo-Turkish War 1877-78 : Report and record of the operation of the Stafford House Committee for the relief of sick and wounded Turkish soldiers, Spottiswoode,London 1879.
- Senate Rejects Mandate, 52 to 23, The New York Times, Washington,2 Haziran 1920.
- Shannon-Chastain,Joshua. A Parallel Construction: The Establishment of the Erzurum Mission, and its Narrative as seen in the Missionary Herald,1839-1855,"Eastern Turkey-Station Reports," Missionary Herald 59,no 7 (July 1863).
- Shelton,W.Shelton. Faith,Freedom,and Flag : The Influence of American Missionaries in Turkey on Foreign Affairs, 1830-1880, Doktora Tezi, Georgetown University, Washington,D.C., 4 Nisan 2011,s.213.
- Trumpener,Ulrich. Germany and the Ottoman Empire, 1914-1918, Princeton University Press, 1968, s.
- Yavuz,Nurcan. "Erzincan Mütarekesi'nin Türk Tarihindeki Yeri ve Önemi", Ankara Üniversitesi Tarih Araştırmaları Dergisi, Cilt 17, Sayı 28, 1995, s.207-232.

19. YÜZYIL OSMANLI KAMUSAL MEKANLARINA BİR ÖRNEK: MANASTIR KERİM PAŞA (DÖMEKE) BAHÇESİ

Neval KONUK HALAÇOĞLU

Günümüzde sınırlarımız dışında kalan Kuzey Makedonya Cumhuriyeti'nin Bitola şehrinde (Manastır)'da Tanzimat sonrası süreçte inşa edilen Kerim Paşa (Dömeke) Bahçesi'nin Osmanlı döneminde kullanımı ve inşa amaçlarına ilişkin tespitler yazımızın içeriğini oluşturmaktadır. Osmanlı'nın son dönemlerinde yeni bir eğlence ve gezi mekânı olarak düzenlenen Manastır Kerim Paşa Bahçesi'nin inşası, kullanım biçimleri ile Osmanlı sonrası süreçte bölgede yerinde yapılan incelemelerle değerlendirilmiştir. 1839 Tanzimat Fermanı ve 1856 Islahat Fermanı sonrasında Osmanlı'da ilk defa hükümet konaklarıyla ortaya çıkan kamusal alan, yalnızca modernitenin getirdiği yenilik/değişimler için değil, mekânsal olarak kentlerin sosyolojik tanımlanmasının araştırılması açısından da önemlidir. Yeşil alan, toplumun kamusal alanlardaki yansımalarının görünür bir biçimidir. Osmanlı yöneticileri 1860'lı yıllara gelindiğinde mimarî üretimin siyasal alandaki önemini kavramış, ancak bu mimarî değişim kenti bütünüyle kapsayamamıştır. 19. yüzyılın ikinci yarısında ortaya çıkan "Millet Bahçeleri" ise ko-

numları, işlevleri, inşa kararları ve süreçleri ile farklı bir kent mekânı oluşumunun izlerini taşımaları açısından halkın ilgi odağı hâline gelmiştir.

19. yüzyılın ikinci yarısında ortaya çıkan "Millet Bahçeleri" konumları, işlevleri, inşa kararları ve süreçleri ile farklı bir kent mekânı oluşumunun izlerini taşımaları açısından halkın ilgi odağı hâline gelmiştir. Günümüzde sınırlarımız dışında kalan Kuzey Makedonya Cumhuriyeti Bitola şehrinde (Manastır)'da Tanzimat sonrası süreçte inşa edilen kentsel mekânlardan biri olan "Millet Bahçelerinin" tamamını kapsayan bir araştırma bulunmaktadır. Bugün çoğu unutulmuş olan bu bahçelerden

Manastır valisi Kerim Paşa tarafından yaptırılan, onun adını taşıyan ve sonradan Dömeke olarak adlandırılan Bahçe yazımızın içeriğini oluşturmaktadır.

Manastır Valisi Abdülkerim Paşa:

Abdülkerim Paşa, 1311/1894, 1317/1900 1311-1317 (1894-1900) tarihleri arasında Manastır Vilâyeti Valisi olarak görev yapmıştır. Asır gazetesi muhabiri Atıf Efendi'nin gazete köşe yazılarında çalışmaya konu olan bahçe ve Vali Kerim Paşa'nın Manastır'daki imar faaliyetleri hakkında ayrıntılı bilgiler elde etmekteyiz.

Vali Abdülkerim Paşa, görev süresinin ilk üç yılında şehri

Fotoğraf-1 Manastır şehrinin 19. yüzyıl sonu-20. yüzyıl başındaki genel görünüşü (Neval Konuk Halaçoğlu Kartpostal Arşivi)

Fotoğraf-2 Sultan Reşad'ın 1911 yılı Rumeli Seyahatinden. Manastır Kerim Paşa Bahçesi'ne çıkışı (Manaki Kardeşler videosu)

tanınmayacak derecede geliştirerek imrenilecek bir duruma ulaştırır. 1897 Türk-Yunan harbi nedeniyle ordulara düzenli olarak erzak ve mühimmat sevkiyatı için araba ve hayvan tedarik etmek, asker nakliyesini düzenli bir şekilde sağlamak noktasında gösterdiği başarılarının yanı sıra, şehirle ilgili işlerini de aksatmadan yerine getirir. Manastır'daki Gureba hastanesine gelir getirmek üzere bir memleket bahçesi yaptırır. Şehir içinde gerek yeni, gerekse tamir edilen binalardan başka, memleket bahçesine, kışlalar ve hastane bahçesine giden şose yollar inşa eder.

Mayıs 1899'da Abdülkerim Paşa Bahçesi bitişiğinde sanayi mektebi için ayrılan arsaya çok kısa sürede temel atılacağı belirtilir. Şehirde eski usulde eğitim veren dört ibtidai mektebi kalmış olup, vali paşanın girişimleriyle bunların da yeni usulde eğitim vermeye başlamasının uzun sürmeyeceği ifade edilmektedir. 17 Eylül 1899 tarihli bir belgede Abdülkerim Paşa'nın valiliği zamanında Manastır genelinde açılan okulların listesi verilmektedir.

Buna göre vilayet genelinde 47 ibtidai, iki rüştiye mektebi açıldığı gibi 11 adet gayrimüslim okulunda Osmanlıca dersi eğitimine başlanmıştır. Manastır merkezinde de bir rüştiye mektebi açılmıştı.

Manastır valisi Abdülkerim Paşa'nın yönetiminde şehir oldukça gelişmiş, her geçen gün yeni bir eser inşa ettirilmiştir. Açılışı yapılan kütüphane ve hastane binaları şehre yeni bir güzellik katar. Kumandan paşanın gayretleriyle hastane önünde düzenlenen bahçe Selanik bahçesinden çok üstündü. Yine askerî idadi civarına yeni bir cadde açılmasında da kumandan paşanın faaliyetleri görülmekteydi.

Fotoğraf-3 Manastır Kerim Paşa Bahçesi'nin yerinin günümüzde Google mapsten görünüşü

1899 yılında şehirde yaklaşık 1.500 hane vardı. Belediye Başkanı Rüstem Efendi üç senedir başkanlık görev süresince ve göreve geldiğinde kasası boş, kaldırımları olmayan ve aydınlatmadan mahrum olan şehri büyük oranda geliştirir. Sokakların %70'ine kaldırım döşenir, 110.000 kuruş nakit para biriktirilir ve aydınlatma için 1898 yılında 70 ve 1899'da 85 olmak üzere toplam 155 fener dikilir. Bunlardan başka üç büyük, beş küçük köprü inşa edilip, beş köprü de tamir edilir. Rüstem Efendi, kasadaki para göreve başladığında yalnızca 2.400 kuruş iken bu dönemde kasadaki mevcudu 1.300 liraya çıkarmıştır. Yol yapımına 90.000 kuruş harcanır ve büyük ilerlemeler kaydedilir. Bu başarıları çekemeyen bazı kişiler kendisini azlettirmeyi başarır. Ancak, Vali Abdülkerim Paşa bu kişilerin istediği kişiyi değil askeri erzak müteahhitlerinden İslâm Efendi'yi başkanlık görevine getirir. Sultan II. Abdülhamid'in tahta çıkışının 25. yıldönümü münasebetiyle 25 fakir çocuğa toplu sünnet töreni yapılır.

Ancak, Vali Abdülkerim Paşa gece-gündüz yılmadan çalışmasına, vilâyette hiçbir olumsuzluk olmamasına rağmen,

Fotoğraf-4 Manastır Kerim Paşa Bahçesi'nin önündeki Bukovska Caddesi ve Ortodoks Mezarlığı ile sonradan yapılan kilisenin bahçenin bulunduğu tepeden görünüşü (Foto:Neval Konuk Halaçoğlu)

hakkında haksız suçlamalarda bulunan bazı kimselerin Babîli'ce taltif edilmesi üzerine, başarılarını geçersiz kılacak bu gibi haksız ithamlar karşısında 25 Ocak 1896'da istifa etmek için bir dilekçe verir. Dilekçesinde Padişah'a bütün samimiyetiyle hizmet etmeye devam edeceğini de ifade eder. İstifası kabul edilmeyen Paşa, görevine 1900 yılına kadar devam eder.

➤ Manastır şehrinin mesire yerleri:

Manastır, sonbaharda doyum olmaz bir şehir hüviyeti kazanırdı. Etrafta çok sayıda mesire yeri bulunmaktaydı ve bunlar İsviçre'nin meşhur manzaralarına rakip olacak kadar güzeldi. Şehrin fiziki yapısını etkileyen eşkiya saldırılarına, sel ve yangın gibi doğal afetlere rağmen özellikle Manastır Sancağı doğal güzellikler bakımından zengindi. Halk, hava ve suyu güzel olan mesire, eğlence ve gezinti yerlerinden yaz-kış faydalanmaktaydı. Kavaklaraltı, Devlecik, Kerim Paşa'nın Dömeke Bahçesi, Hanlarönü, Kristohor, Nüzhetiye, Brosnik Gölü, Magorova Gölü bunlardan bazılarıdır.

Manastır'ın güneyindeki Ekşi Su'da bu anlamda önemli bir yer olup kimyevi tahliller bu suyun böbrek hastalığına iyi geldiğini göstermiştir.

➤ Kerim Paşa Bahçesi:

1899 tarihinde Manastır Valisi Kerim Paşa tarafından meydana getirilmiştir. Bahçe sonrasında etrafı, çeşitli ağaçlarla donatılarak şairane bir manzara oluşturur.

Abdülkerim Nadir Paşa'nın gayretleriyle oluşturulan memleket bahçesi Manastır'ın en güzel yerindeydi. Bahçe az zaman içinde büyük bir gelişim gösterir. Köşkler, yollar, ağaçlar burayı gerçekten çok güzel bir mesire alanı haline

getirir ve belediye tarafından buraya "Abdülkerim Paşa Bahçesi" adı verilir.

Eylül 1900'e gelindiğinde Drahor Nehri'nin iki tarafına belediyeye, sanayi mektebi ve Gureba hastanesine gelir getirmek üzere bazı binalar yapılır. Resmî açılışı yapılan akıl hastanesi büyük ve güzel bir binadır. Vali tarafından yapılan bahçe de bir sene içinde orman hâlini alır. Bahçenin bulunduğu alandaki tepedine tek katlı, önu sundurmalı, kırma çatılı, dikdörtgen planlı ve tek odalı bir köşkte inşa edilmiştir.

Sultan II. Abdülhamid'in tahta çıkışının 25. yıldönümü münasebetiyle Manastır'da daha önce emsali görülmemiş hazırlıklar yapılır. Cülus-ı Hümayun günü şehrin her tarafı dua levhalarıyla donatılmış, askerî ve mülkî erkân resmî elbiseleri ve nişanlarıyla hazır buldukları halde hükümet konağına gelerek Vali Abdülkerim Paşa'ya tebriklerini sunmuşlardır. Vali tarafından okunan nutkun ardından duagû tarafından dualar okunur. Osmanlılar için bir millî bayram niteliğinde olan bugün şerefine darüşşafaka ve sanayi mektebinin açılışları yapıldığı gibi singer dikiş ma-

Fotoğraf-5 Sultan Reşad'ın 1911 yılı Rumeli seyahati sırasında tahsis olunan Kerim Paşa (Dömeke) Bahçesi'nin Köşkü (Neval Konuk Halaçoğlu Kartpostal Arşivi)

Fotoğraf-6 Sultan Reşad'ın 1911 yılı Rumeli seyahati sırasında tahsis olunan Kerim Paşa Bahçesi (Neval Konuk Halacıoğlu Kartpostal Arşivi)

kinalarının Manastır şubesine Osmanlı arması yerleştirilmesi de gerçekleştirilir. Aynı günün akşamı Vali tarafından Abdülkerim Paşa Bahçesi'nde yapılan tören anlatılmaz güzelliğindedir. Bahçe adeta bir ışık deryasıdır. Orkestra çaldığı parçalarla hazır bulunanlara neşe saçar. Kışla binası, hükümet konağı, adliye dairesindeki ışıklandırmalar her yeri alabildiğine aydınlatır.

Manastır Sanayi Mektebinin açıldığı dönemde vilâyet valisi görevinde bulunan Abdülkerim Paşa, bahçesinin gelirini mektebe bağışlar. Bahçe gelirleri belediyeye yarı yarıya paylaşılmaktaydı. 18 Temmuz 1905 tarihinde Manastır Sa-

na-yi Mektebi Müdürü Kenan Efendi, mektebin varidat bakımından zor durumda olduğunu belirterek, bahçe, Şark Oteli ve müstemilatının gelirlerinin tamamen mektebe bırakılmasını talep eder. Bahçede mektep öğrencileri aynı zamanda ziraat dersleri görmekteydiler. Bu husus daha önce vilâyete arz edilmiş ve olumlu bulunmuştur. Ancak belediye, bahçenin Gureba hastanesine aidiyeti sebebiyle razı olmaz. Müdür memleket için sanayi mektebinin belediye kadar gerekli olduğunu belirterek bahçenin gelirinin tamamının mektebe tahsis edilmesini müfettişlikten talep eder.

Sultan V. Mehmed Reşad'ın

Fotoğraf-7 Sultan Reşad'ın 1911 yılı Rumeli seyahati sırasında tahsis olunan Kerim Paşa (Dömeke) Bahçesi'nin Köşkünün bugün bulunduğu yer (Foto: Neval Konuk Halacıoğlu)

eşlerinden İkinci Kadın Efendi'nin yeğeni olan İsmail Bey'in, padişahın Rumeli seyahati (5 Haziran 1911-26 Haziran 1911) sırasında yazdığı "Hatıra-yı Seyahat" adını verdiği günlük; Kerim Bey Bahçesi hakkında ayrıntılı bilgiler veren tek eserdir. Seyahat esnasında 21 yaşında olan İsmail Bey, yazmaya meraklı bir kişidir. Arkadaşlarının "etrafı bak, bırak şu kağıdı" dedikleri zaman, "manzaralar seri'üz-zeval fakat bu notlar lâyemut" diyerek günlüğünü yazmaya devam etmiştir. İsmail bey tuttuğu bu günlük sayesinde Manastır şehrinin, caddeleri, mimarî eserleri, mesire yerleri, yolları ve tabii güzellikleri hakkında eşsiz bilgileri bizlere sunarak, bölgeyi çalışan bilim insanlarına ışık olmuştur.

İsmail Bey'in günlüğünde Sultan Reşad ve beraberindeki heyetin 22 Haziran 1911 Perşembe günü Kerim Paşa Bahçesi'ni ziyaret etmeleriyle ilgili olarak şu bilgiler yer almaktadır:

"Kışlalar ve Beylik Fırını önüne geldiğimiz zaman Nüzhetiye Bahçesi denilen parkı da görerek yolumuza devamla ilerlemekteyiz. Bu bahçenin yeri evvelce bataklıkmiş. Etrafa sıtma mikrobi saçarken Vali Kerim Paşa tarafından bu hâle getirilmiştir. Solda yamaçta dağın eteğinde Kerim Paşa Bahçesi ve burada hükümdar için inşa ve tefriş edildiği söylenen köşk görünmektedir".

"Padişah, kolorduyu ziyaretten sonra hürriyet âbidesinden, Kerimpaşa Bahçesi'ne yöneldi. Padişahın geçeceği yollar, caddeler sulanıp süpürüldü. Halk Padişahın geçtiği yerlerde meydanları doldurdu.

Dömeke Bahçesi'ne doğru hareket etti. Yavaş yavaş gidiyoruz. Toplanan halkın alkışları ve yaşa sedaları ortalığı çınlatıyor.

İstasyon Caddesi'nden sağ tarafa saparak köşkün bulunduğu dik olmayan yamacı çıkararak bahçeye vardık. Padişahın arabası köşke yakın bir mesafede durup Padişah köşke gitti.

Bahçe dört sedden oluşan ve etrafı oldukça geniş, bütün şehre hâkim manzaralı, güller, çiçekler ve havuzlarla bezenmiş, ferah bir yerdi. Bahçenin en üst kısmında Padişah için bir oda ve koridor ile etrafı tamamen balkonla çevrili bir köşk yapılmış. Mükemmel şekilde döşenmiş ve boyanmış olduğu görülüyor. Sultan Reşad dinlenmek üzere köşke girdi, etrafı ve Manastır'ın güzel manzarasını seyretmeye koyuldu. İkinci sedde (kısmı) Manastır'daki yabancı devletlerin konsoloslukları ve eşleriyle üst düzey askerî erkân ve vilâyetin ileri gelenleri, belediye üyeleri oturmuşlardı. Askerî bando çok hoş parçalar çalıyor. Padişah'a şerbetler, meyveler, şekerlemeler, çiçekler takdim edildi (sunuldu). Diğer ziyaretçilere de yine şerbetler, dondurmalar, kahve, sigara, pasta ikram edildi. Bizlere de bu ikramdan sunuldu ve çok memnun kaldık.

Manastır'ın tüm civarını, dağlarını, ovalarını tamamen gören bahçenin bânisi Manastır eski valisi Abdülkerim Paşa'nın ruhu şâd olsun. Çok yerinde bir eser bırakmış ve bununla da diğer meslektaşlarına güzel bir örnek olmuştur.

Askerî bandonun çaldığı müzikler, yüksekte âdeta bütün şehre yankılanıyordu. Şehzadeler de köşkün önünde din-

Fotoğraf 8 Sultan Reşad'ın 1911 yılı Rumeli seyahati sırasında tahsis olunan Kerim Paşa (Dömeke) Bahçesi'nin Köşkü'nün temel izleri (Foto: Neval Konuk Halacıoğlu)

lendiler. Bizlerin de yer aldığı fotoğraflar çekildi. Etraf ayrıntılı bir şekilde gezildi. Padişah burada hazır bulunan yabancı devlet konsoloslarına yaveri vasıtasıyla selâm göndererek yakınlık gösterdi. Konsoloslar da Sultan Reşad'a teşekkürlerini sundular.

Çok samimi bir hava içinde unutulmaz anlar yaşandı. Bir aile gezintisi niteliğindeki bu seyahat büyük bir rahatlık vesilesi oldu. Baba çocuklarını ve misafirlerini alarak gezmeye çıkmış gibi, oturup dinlenmiş ve rahatlamıştı. Akşam dönüş vakti geldi. Askerî bando selâm havası çaldı. Asker ve ahali yüksek sesle "yaşa" sedaları al-

tında hükümdarı alkışladılar. Padişah orada bulunanlar tarafından uğurlanarak arabaya bindi. Aynı yoldan yavaş yavaş sevgi gösterileri arasında kalacağı mekâna döndü".

Sultan Mehmed Reşad'ın Rumeli seyahati Manastırlı fotoğrafçı ve sinemacı Ulah kardeşler Yanaki Manaki (1878-1954) ve Milton Manaki (1882-1964) tarafından filme alınmış ve günümüze kadar ulaşmıştır. Bu filmde elde ettiğimiz fotoğraflardan da Kerim Paşa Bahçesi'ne yapılan Sultan Reşad'ın ziyareti görüntülü olarak belgelenmiştir.

Kerim Paşa bahçesiyle ilgili

Fotoğraf 9 Haşmet-me'ab (Padişah) Dömeke Bahçesi'nde iken köşk önünde şehzadegan (şehzadeler) Ziyaeddin ve Ömer Hilmi Efendiler ile zevatı, karşıda da heyet-i vükelâ (Sadrazam ve bakanlardan oluşan heyet) ve maiyyet erkânı (memurlar) (Neval Konuk Halacıoğlu Kartpostal Arşivi) (Parantez içindeki açıklamalara gerek var mı?)

günümüze ulaşan kartpostallarda ve gazete yazılarında bahçe için Dömeke adının da kullanıldığı görülmektedir. Uzun yıllar sonra Türk ordularının Teselya'yı geçip, Atina'ya dayandığı zaferin isminin bahçeye bir galibane motivasyonu olarak verildiği muhakkaktır. Dömeke Muharebesi, Osmanlı İmparatorluğu ile Yunanistan Krallığı arasında Yunan-Türk Savaşı'nın (1897) bir parçasıydı.

Bahçe'nin Manastır'ın Osmanlı hakimiyetinden çıkışı sonrası ne amaçla kullanıldığı ya da ne zaman ortadan kaldırıldığı bilgisi şu an için bilinmezdir. Ancak, şehirde yerinde arazide yaptığımız tespitler neticesinde birkaç temel taşı hariç herhangi bir izin bulunmadığı tespit edilmiştir. Ayrıca, aradan geçen 110 yıllık süreç sonrasında da bahçenin ve içinde bulunan köşkün hiç kimse tarafından hatırlanmadığı ve bilinmediği de tespit edilmiştir. Şüphesiz şehrin asli unsuru Müslüman ahalinin şehirden göçü, meydana gelen bombalama ve yıkımlarda bunda etkilidir.

➤ Sonuç:

19. yüzyılın ikinci yarısında ortaya çıkan Millet bahçelerinin kentin mekânsal kurgusuna eklenmesi, Osmanlı yerleşim kültürünü Batı kent kültürüne benzetme ya da uyarılama çabalarının Manastır şehrindeki mekânsal yansımalarıdır. Sultan Reşad'ın 1911 yılında gerçekleştirdiği Rumeli seyahati esnasında Bahçeyi ziyaretiyle ilgili yazılı kaynak ve kartpostallar ile Osmanlı sonrası süreç bölgede yerinde güncel yapılan incelemelerle değerlendirilmiştir.

Çalışmamızda Manastır Kerim Bey Bahçesi, konumu, tasarımı özellikleri ve dönemin sosyo-kültürel yapısındaki yeri ve günümüzdeki durumları açısından incelenmiştir. Kentin kimliğini yansıtan bir mekân olma niteliği taşıyan ve Osmanlı Devleti'nin taşradaki sosyal kontrol mekanizmasını temsil eden Kerim Paşa Bahçesi, sonrasında aldığı Dömeke Zaferini taşıyan adıyla Osmanlı döneminde Sultan Reşad'ın siyasi propaganda amaçlı ziyaretine de sahne olmuştur. Bahçe, Manastır'ın siyasi, sosyal ve iktisadi kimliğini en iyi yansıtan kamusal mekânların başında gelmekte olup halkın yaşantısına yeni bir boyut, eğlence ve dinlenme olanağı sağlamanın yanında, Avrupa kent kültürünün, geleneksel Osmanlı kent kültürü içindeki etkileşimini kolaylaştırmıştır.

KAYNAKLAR

Arşiv Belgeleri:

COA (Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi)

Y.PRK.MF., 4/29; **TFR.İ.MN.**, 77/7668; **Y.PRK.UM.**, 34/38.

Sürelî Yayınlar:

Asır, Nr.: 386, 27 Mayıs 1315 (10 Haziran 1899 Perşembe), s.3.

Asır, Nr.: 517, 4 Eylül 1316 (17 Eylül 1900 Pazartesi), s.3.

Asır, Nu.: 109, 7 Eylül 1312 (19 Eylül 1896 Cumartesi), s.2.

Asır, Nu.: 228, 6 Teşrin-i Sani 1313 (18 Kasım 1897 Perşembe), s.3.

Asır, Nu.: 349, 11 Kanun-ı Sani 1314 (23 Ocak 1899 Pazartesi), s.2.

Asır, Nu.: 383, 17 Mayıs 1315 (29 Mayıs 1899 Pazartesi), s.3.

Asır, Nu.: 386, 27 Mayıs 1315 (10 Haziran 1899 Perşembe), s.3.

Asır, Nu.: 514, 24 Ağustos 1316 (6 Eylül 1900 Perşembe), s.4.

Asır, Nu.: 516, 31 Ağustos 1316 (13 Eylül 1900 Perşembe), s.3.

Yazılı Eserler:

İsmail Bey, *Hatra-yı Seyahat*, Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi, Nu.: Y.I.266, 206s.

Basılı Eserler:

Korkmaz, Şerif, "Manastır Sanayi Mektebi 1902-1912)", *Uluslararası Balkan Tarihi ve Kültürü Sempozyumu 6-8 Ekim 2016*, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Balkan ve Ege Uygulama ve Araştırma Merkezi, Çanakkale Bildiriler, C.2, Editör Aşkın Koyuncu Çanakkale, 2017, s.1-20.

Maiyet-i Seniyyeden İsmail Bey, Hâtrayı Seyâhat Selanik, Üsküp, Prishtine, Kosova ve Manastır Nottarı, (Haz.: Adem Ölmez), Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, 2020.

Manastır Vilayeti Tarihçesi, Binbaşı Mehmed Tefrik, Manastır Mekteb-i İdadî-i Askerî Müdürü (Haz.: Mehmet Cemâl Öztürk), Beynel-mîlel Ticaret Matbaası, 1327-1911, Derin Tarih, Eylül, 2022.

Özen, Saadet, "Rethinking the Young Turk Revolution: Manaki Brothers Still and Moving Images", *Boğaziçi Üniversitesi SBE Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, İstanbul, 2010.

Öztunç, Baha, **II. Abdülhamid Döneminde Bir Muhabirin Rumeli İzlenimleri (1896-1907)**, Kitabevi, 2020.

Saydam, Barış, *Osmanlı'da Sinematografin Yolculuğu (1895-1923) The Cinematograph's Odyssey in the Ottoman Empire (1895-1923)*, Küre Yay., İstanbul, 2021, s.74-87.

Selvi, Haluk Çağ-Galip, **Geçmişten Günümüze Manastır Şehri**, T.C. Sakarya Üniversitesi Balkan Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi Yay., Sakarya, 2011.

Stardelov, Igor, "Directors Who Changed the History of the Balkan" *Barış Saydam and Burçak Evren Hayal Perdesi*, 37, 2013, s.128-131.

Stardelov, Igor, *Manaki*, Skopje, Cinematique of Macedonia, 2003.

Ünlü, Mucize, "İdari ve Sosyal Yönüyle Manastır Şehri", **Balkanlarda Birraktıklarımız**, Samsun Mübadele ve Balkan Türk Kültürü Araştırmaları Derneği Kültür Yayınları Serisi-2, Samsun, 2009, s.21.

NEDEN TÜRK ALTAY FELSEFESİ?

☰ Mehmet DAĞISTANLI

Evrenin, bilinen geçmişi yanında bilinmeyen milyonlarca yıllık geçmişi de var. Bu geçmişi bilim insanları en hassas deneylerle araştırıyor. Elde edilen her bulgu, bütün dünyayı şaşkına çeviriyor; ve o ana kadar yazılan tarihi alt üst ediyor. Sözelimi, ‘Göbeklitepe’ adı verilen ve geçmişi on iki bin yıl öncesine giden uygarlık, tüm dünyayı hem heyecanlandırdı hem de şaşkına çevirdi. Neticede şunu biliyoruz ki evrende bilmediğimiz ve henüz keşfedilmemiş çok uygarlıklar var. Bu bilmediğimiz; keşfedilmeyi bekleyen uygarlıklardan bir tanesi de Türk uygarlığıdır.

Şunu hatırlatmak istiyorum: Alman Prof. Fritz Neumark, **‘Eğer tarihten Türkler çıkarılırsa tarih kalmaz!’** düşüncesini paylaştığında, ülkemizdeki kimi tarihçiler şaşırıldı. ‘Yani Türkler tarihin her döneminde yaşadığı mı?’ dediler. Bu söz,

kimi bilim insanlarına ve Türk tarihiyle ilgilenenlere de bir güven verdi. Siz bu düşünceye katılırsınız ya da katılmazsınız; o ayrı bir konu; ama ben önemsiyorum bu önermeyi. Şüphesiz Çinlilerin çok önemli tarihleri vardır. Yunanlıların, Arapların, Rusların, İngilizlerin de tarihleri önemlidir; ve mutlaka araştırılmalıdır. Ben kendi tarihimi araştırırken, farkında olmadan tüm dünyayı öğrenmiş oluyorum. Ve işin tuhafı Türk tarihini, önceleri, Çin kaynaklarından, Roma, Herodot, Hint kaynaklarından öğreniyorduk. Şu anda ise elimizde binlerce kaynak ve bilgi birikimi var. İşte bu bilgi birikimi bizleri **‘Türk Altay Felsefesi’** ne götürdü. Başlangıçtan günümüze kadar, Türklerin ortaya koyduğu olağanüstü bir uygarlığın olduğunu öğrendik; bu uygarlığın adı, **‘Türk Altay Felsefesi’** dir.

‘Türk Altay Felsefesi’ kesinlikle hamasi duygularla düşünülmüş, geliştirilmiş bir düşünce değildir. Tamamen bilme dayalı, bilim insanlarının Arkeoloji (Kazılar aracılığı ile geçmiş uygarlıkları inceleme), Kimya, Coğrafya, Antropoloji (İnsanı inceleyen bilim dalı), Kronoloji (Tarihi olayların sıralamasını inceleme), Filoloji (Dilleri, diller arası ilişkileri inceleme), Paleografi (Yazıları inceleyen bilim dalı), Numizmatik (Sikke, para, madalyonları inceleme), Sosyoloji (Toplumunu inceleme), Etnografya (Kültürleri, gelenekleri inceleme), Epigrafi (Sert yüzeylerdeki kitabeleri inceleme), Toponomi (Yer adlarını inceleme), Heraldik (Bayrak, unvan, arma ve mühürleri inceleme...) konularında yaptıkları incelemeler sonucunda, **‘Türk Altay Felsefesi’** nin ne olduğunu ve ilkelerini öğrenmiş olduk.

Elimizde çok önemli bilgiler, belgeler var. Sadece birkaç bilim insanının adını yazmakla yetiniyorum: İ.Kafesoğlu, H.Z.Ülken, A.Taşagül, M. Zekiye, Ö. F. Erdem, Ö. Özden, Z. Gökalp, C.Özakıncı, K.Mirşan, H.Tarcan, M. İlmiye Çığ, D. Avcıoğlu, Murad Adji, D. Matlock, Albay James Churchward, Y.D. Bozkuş, B. Ögel, Servet Somuncuoğlu, F. Eckhart, Jean Poul Roux, Attila Gürbüz, Cavanşir Feyziyev, 'Eğer tarihten Türkler çıkarılırsa tarih kalmaz!' diyen Prof. Neumark, Salih Yılmaz, Mehmet Çeribaş, R. Alimov, L. Potapov ve S. Meydan ve diğer bilim insanları... Bu insanlar ömürlerini Türk Tarihine adanmışlardır.

Bu bilim dalları ve bilim insanları nedeniyle önümüz açık.

Makalemizde, binlerce belge arasından sadece **'Türk Altay Felsefesi'**nin temel ilkelerini anlatmaya çalışacağız. Amacımız 200 bin yıl önce Altay'a yerleşen Türkleri anlatmak değil. 6.5 milyon km² lik büyük coğrafyada yaşadıklarını da

anlatmak istemiyoruz Türklerin. Paleolitik döneme kadar uzanan Türk izlerini, Prof. Sınan Akşin'in, *'Hunların yazısı bile yoktu!'* değişini; Türklerin fiziki yapılarını, kılık kıyafetlerini de ele almayacağız. MÖ. 2250'lerde Akad krallarından Naram-Sin'in Şartamhari metinlerinde, Anadolu'da 17 krala karşı savaştığı anlatılır. Bu metinler Hattuşaş arşivinde, Hititçe kopyasında (KBo III, 13) okunmuştur. Metnin 15. satırında *'Türki kralı İşu-Nail, Kursaura kralı Tişbinki ile savaştım.'* der. Biz, **'Neden Türk Altay Felsefesi?'** başlıklı yazımızda, bu Akad kralının MÖ 3 binlerde, Türklerle ilişkilerini de anlatmayacağız. 'MU' kitabını, Amerikan yerlilerini, Çinlerle Türkler arasındaki tarihi ilişkileri de anlatmak istemiyoruz. Biz sadece bu binlerce yıllık tarihi süreçte Türk düşünce yapısını ve bu düşünce yapısının çağdaşlığı üzerinde duracağız.

Peki öyleyse, 'Türk-Altay Felsefesi' nedir? ve Neden Türk-

Altay Felsefesi?

Evet, doğrudur, dünya uygarlığı demirin bulunuşu, tarım ve hayvancılıkla başlamıştır. Üstelik bu ilk uygarlık adımlarında Türklerin büyük paylarının olduğu da muhakkak; ama asıl önemli olan şudur bizce: Uygar olmayı sadece kişi başına düşen gelirle; maddesel, ticari, ekonomik kalkınmayla, gelişmişlikle açıklayamayız. Türk Altay Felsefesinde temel ilke: Türk uygarlığında maddesel, ticari, ekonomik kalkınma ve askeri gücün yanında son derece düzgün bir 'Törenin' (Hukukun) olmasıdır. Türkler, **'Töresiz (Hukuksuz) devlet olamaz!'**, der. Bu olmazsa olmazdır; hakanın ve her şeyin üstündedir; çünkü töre (hukuk) ulusun dirliği ve birliği içindir. Bu evrensel anlayışın yanında **'Yaşama gücü, mutluluk'** anlamına gelen KUT kavramı ise Altay felsefesinin temelidir. **'KUT'**, *devlet yönetiminde güç, yaratıcılıkta güç, yetki bakımından sahip olunan güç* anlamına gelir. **'KUT'** sa-

dece 'HAKAN'a verilir. Hakan seçkin kişidir, bilge, ahlaklı, yiğit, iyiliksever, yardımsever, cesur kişidir. Hakan zeki, bilgili olmalıdır. Taktikçi ve iyi bir kumandan olması gerekir. 'KUT' sahibi aynı zamanda siyasi birliğin sahibidir. Hakan kibirlenmez, halkına yukarıdan aşağı bakmaz, hakanların ayağı yerden kesilmez, halktan kopmaz. Bu yüzden hakanlarda 'bilgelik' aranır. Bilge Kağan, Timur, Atilla, Sultan Mehmet, Atatürk hem başbuğdur, hem de bilge hakanlardır.

Binlerce yıl öncesinden bahsediyoruz. Bu belki de on bin yıl öncesi Türk sosyal hayatının örneğidir. Bey, törenle hanlık unvanını alır. Bu, halkı yönetme yetkisidir aynı zamanda. Türkler bu görevi kutsal sayarlar. Kutsal olduğu için tören yapılır. İşin ilginç yanı bu kutsal görev hakanın eşi tarafından verilir. Eğer bey evli değilse hakan olamaz. Düzenlenen törende Hakanın eşi hazır bulunması gerekir. Bey olan kağan, halkına köle gibi hizmet etmek zorundadır. Bu bir töre gereğidir. Burada ikinci önemli olan kadın ve erkeğin eşitliğidir. Günümüzde dahi böylesine bir eşitlik söz konusu değildir. Bütün yurttaşlar, kadın ve erkek eşittir. Kadın ve çocuğa el kalkmaz. Kadın yönetici de olur savaşçı da. Kadın devlet de yönetir, beylik de kurabilir. İşte biz böyle toplumlara uygar toplumlar diyoruz. Türk sosyal hayatında kadının toplumdaki yeri eşile bir, beraber ve eşittir. Bir üçüncü önemli konu ise bu eşitlik sadece toplumun üst katmanlarında geçerli değildir; erinden hanına kadar bütün halk katmanlarında kadın erkek aynı töreye uyar. Dikkat ediniz bu

yazdıklarım, bu anlayış, bu düşünce, bu inanç, bu töreler bütünü İsa'dan 8 bin yıl önce, İslamiyet'ten ise yaklaşık 9 bin yıl önce Türklerin hayatında uygulanmaktaydı.

Türk Altay Felsefesi akılcıdır; övünme, kendini beğenme yoktur. Kaşgarlı Mahmut, Divanü Lügati't Türk'te, Türkler çok önemli işler yapsa da, çok büyük fedakarlıklar yapsa da, üstün iş yaptığını bilmez görünür, der. Binlerce yıl öncesinin düşüncesinde bahsediyoruz. Bu çok önemli bir özelliktir. Belgelere göre akılcılık, bilgi ve bilimsel anlayış devletin ve toplumun en temel ilkesidir. Toprağı ekme, hayvancılık, tekeri kullanma, ıslık çalan oklar hep bu anlayışın ürünüdür. Bu anlayış üretime yöneliktir.

Yaygın ve etkin ilkelerden biri de özgürlük ve bağımsızlıktır. Bu düşüncenin 'Solidarist', yani dayanışmacı bir yapısı vardır. Devletin dört ana unsuru olan **halk, ülke, egemenlik ve siyasi örgüt** dayanışma içerisindedir. Bu dört gücün, hakanın, hakan ailesinin ve beylerin de üstünde **hukuk ve adalet** gelir. Sözgelimi, Türk Altay Felsefesinde halk adaletsizliği, devletin malının çalınmasını, zarara uğratılmasını asla kabul etmez; en büyük suç devlet malının çalınması ve zarara uğratılmasıdır. Cezası ağırdır.

Türk Altay Felsefesi bir bakıma devlet demektir. Devletin örgütü ve devletin meclisi demektir. Yani **danışma kurulu/kengeş** ya da **toy** devleti ayakta tutan güçlerdir. Karar verilmesinde çok önemli organlardır. Bu bir Türk hukukudur. Eldeki belgelere göre ve Türk hukukuna göre hakanlar, ülke-

lerinde yaşayan bütün halklara ve dinlere eşit yaşama hakkı tanır. Bu da bir Türk hukukudur. Günümüz dünyasında bile böylesine bir uygarlık, böylesine bir hukuk anlayışı görülmemiştir. Babür Şahı ve Ekber Şahı bu uygulama için örnek verebiliriz.

Türk Altay Felsefesi'nin evrensel değerler diyebileceğimiz ve Orhun yazıtlarında da anlatılan dört temel erdemini de sizlere hatırlatmak istiyorum. İnsanlık için de, Türkler için de ve özellikle günümüz dünyası için de çok önemli erdemlerdir bunlar. H.Ziya Ülken, '**Türk Tefekkürü**' adlı eserinde bu değerleri şöyle dile getirmiştir:

1) Çalışkanlık, 2) Vatan Sevgisi, 3) Cesaret-Kahramanlık, 4) Değerlere Saygı.

Evrensel dört değer! Türk Altay Felsefesi'nin önemini kaybetmeyen dört ilkesi!

İnsanları ve aileleri, toplumları ve ülkeleri diri tutan, ayakta kalmasını sağlayan, erdemleriyle yaşatan da bu ilkeler değil midir?

Türk Altay Felsefesi bir bakıma değerler sistemidir ve günümüz için çok önemlidir.

Özü, evrensel değer diyebileceğimiz bu değerler sistemini, günlük yaşantımızın her noktasında hayata geçirmeliyiz. Türk Altay Felsefesi aslında '**saf**' olmaktır. Arınmaktır, bütün kötülüklerden uzaklaşmaktır. İlke '**saf**lık'tır; '**saf** olmak'tır. '**Ruhun saflığı**' ve '**Ruhun temizliği**'dir. Bu saflığı, bu ruh temizliğini Türkler sembol olarak '**Nilüfer (lotus) Çiçeği**' ile somutlaştırmışlardır. Bilindiği gibi, Nilüfer Çiçeği, çamurlu, kirli, bulanık

ve hatta bataklık ortamlarda yetişse bile yapraklarını ve çiçeklerini devamlı temizleyebilen bir bitkidir. Ayrıca bu konuda araştırma yapan Yaşar Çoruhlu, "**Lotus İkonografisi ve Uygur Sanatında Lotus**" başlıklı bilimsel makalesinde 'Nilüfer (lotus) Çiçeği' için '**Kesinlik, yeryüzü, hürriyet, saflık, temizlik**' gibi anlamların olduğunu da belirtmiştir. Bu anlamda Nilüfer Çiçeği (Lotus), bataklığın içerisinde kirlenmeden, dünyanın içerisinde doğmuş; fakat bu her türlü kirliliğe rağmen dünyanın üstünde tertemiz kalmıştır. Yine Yaşar Çoruhlu hocanın verdiği bilgilere göre, Altay bölgesinde yapılan kazılarda Nilüfer çiçeğine rastlanmıştır. Sinan Meydan'ın 'Atatürk ve Kayıp Kıta Mu 2- Köken' kitabında, Asya- Karakota kentinde bulunan Uygur kraliçesi ve eşinin resminde 'Mu Kıtası'nın sembolü olan Nilüfer Çiçeğinin betimlemesini gösterir. Pazırık kurganında, bir 'gem'in yanak kayışındaki tokalarda, yine kurganlardan çıkarılan bazı tekstil ürünlerinde ve Göktürk

dönemine ait bazı taş sanduka parçalarının üzerindeki süslemelerde, Nilüfer Çiçeği motiflerine rastlanmıştır. Ayrıca Mave-rahünnehir bölgesinde, Amuderya'nın kuzeyindeki Açına Tepe'deki Budist Viharası'ndaki duvar resimlerinde de Nilüfer Çiçeği örneklerine rastlanmıştır. Anadolu'da dokunmuş kilimler ve halılarda, Konya Sırcalı Mescit'te ejder ve lotus motifli halı seccadelere bolca rastlanmıştır. Bu örnekleri çoğaltabiliriz. Şu gerçeği bilmek lazım: Türk Altay Felsefesi'nin sembolü olan '**Nilüfer (lotus) Çiçeği**' günümüzde, ülkemizde ve tüm dünyada, her türlü siyasi veya ticari çıkarlar sebebiyle ikiyüzlülüğün, riyakârlığın, iftiranın, ihanetin, çürümüşlüğün hâkim olduğu toplumlarda saflığa, doğruluğa, dürüstlüğe yeni bir ışık olabilir. Eğitimde, ticarete, dinde, sporda, sanatta yeni kapılar açabilir. Bu ışık, tıpkı Altay Cumhuriyeti'nden Halk Oyunları Öğretmeni Anjilika Malçoeyeva'nın dediği gibi, "**Temizlik çocuğun ruhunda doğuştan vardır. Bizim görevimiz onu geliştirmek-**

tir." Bu, şu anlama gelir: Türk Altay Felsefesi Türkiye'nin bir kurtuluş reçetesi olabilir. Muhtarlıklar, yerel yönetimler, valilikler, bakanlıklar, devletin tüm örgütleri Türk Altay Felsefesi'ni hayata geçirebilir. Sıkıştırılmış, baskı altında olan toplumlar bu reçeteyi uygulayabilir. Vakıflar, dernekler, sivil toplum kuruluşları bu reçeteyi uygulamalıdır. Eğitimde, siyasette, askeri alanlarda, sanayide, devlet yönetiminde, sanatta, sporda ve din işlerinde Türk Altay Felsefesi, zihniyette devrim yapabilir.

Ülkemizde ya da dünyanın birçok ülkesinde çürümüş, kokuşmuş, yozlaşmış tüm kurum ve kuruluşlar, ticari iş yerleri, dini kavramlar üzerine kurulan vakıflar, mutlaka '**Nilüfer (lotus) Çiçeği**' gibi saflığı, temizliği, özgürlüğü, alçak gönüllüğü ve gösterişsizliğin sihirliliğine inanarak yarınlara hazırlanmalıdır.

Toplum hastadır; ama hastaya verilecek reçete hazır, uygulanmalıdır. İhmal edilirse çürüme korkunç boyuta ulaşabilir.

ULUSLARARASI
GELİŞİM
AKADEMİ DERGİSİ

INTERNATIONAL
ACADEMY
JOURNAL OF
DEVELOPMENT

www.gelisimerzurum.org
www.gelisimerzurum.com
www.gelisimakademi.org